

„A nép jó, a képviselői megvesztegethetőek”

Az 1793-as francia alkotmányról

Tisztában vagyunk azzal, hogy még történészek között is furcsának tűnik egy olyan alkotmányról hosszan értekezni, amelyet végeredményben sosem vezettek be. Ez bizony lehet nem teljesen téves megfontolás, de higgyenek nekünk: a dolog nem érdektelen, hiszen a nagy francia forradalom politikai gondolkodásának igazi kulcsmomentumát jelenti maga az 1793-as esztendő is, de az alkotmányról szóló viták különösképpen. Egy sorsdöntő pillanatban „gondolták el a forradalmat”,¹ elsősorban azt az alapvető kérdést, hogy mit jelent a gyakorlatban a nemzet szuverenitása, és – az 1789-es *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* szavaival – hogy „a törvény az általános akarat kifejeződése”.

Aligha van alkotmány, amelynek rosszabb lenne a „sajtója” (a történelmi álláspontok jóval sokszínűbbek), mint az 1793-as, francia „jakobinus” alkotmányé.² Nem kevesen a sztálini alkotmány valamiféle előképének tartják: egy diktatúra hozta létre; olyan elvekre épült és olyan eljárásmodokat tartalmazott, amelyeket éppen a létrehozói vettek leginkább semmibe; az elfogadására kiírt népszavazás hatalmas manipuláció volt mindössze (maga a szinte egyöntetű elfogadása a legjobb bizonyíték minderre); ráadásul végeredményben be sem vezették és így tovább. Ennek sok tekintetben az is az oka, hogy a történelmi emlékezetben az egész korszak, a „jako-

* A szerző történész, a Centre Interuniversitaire d'Études Hongroises, Université Sorbonne Nouvelle – Paris III könyvtárosa (3 rue des irlandais 75005 Paris).

1 Itt nem soroljuk fel a nagy francia forradalomról szóló klasszikus munkákat (melyeknek egy nem túl jelentős része magyarul is olvasható). Sajnos a bicentenáriumi körüli évek óta a magyar könyvkiadás érdeklődése nem túl erős új fordítások megjelentetésében, noha alapvető változások zajlottak le a historiográfiában. Nemcsak a „revizionista” iskola tüdőklése és bukása (dogmává meredése éppúgy elérte ezt az irányzatot is, mint előtte a „szociális” olvasatot, utóbbi azonban példátlan gazdagságú kutatási anyagot is hagyott maga után) zajlott le, hanem a historiográfia szerkezete is átalakult. Egyrészt vége a „szent referenciáknak”, az *invocatio deíne* és az újult republikánus elragadtatásnak is. A történelem revansot vett a historiográfián: nem csupán interpretációkról van szó, hanem valódi, új kutatásokról, elképesztő metodológiai és megközelítésbeli sokféleséggel. Ennek negatív oldala a forradalom képének „balkanizálódása” (egy francia történész kifejezésével), azaz annyi anyag jött össze, annyi módszerrel, annyi tudományágból, hogy ezek szinte önmagukba záródtak, lehetetlen lett a történelmi esemény egyfajta globális képének felrajzolása, ami a régi, klasszikus munkák nagy vonzereje volt. Ez jellemző az általunk ajánlott újabb összefoglaló munkákra is (melyek „problémák” szerint tárgyalják a forradalom történetét és a historiográfia jelenlegi állását), mindenesetre talán ezek az „elengedhetetlen” művek a történészek számára: Martin, 2005; Biard–Dupuy, 2008; Biard, 2010; Lapidé–Peyrad, 2017.

2 Az alkotmányról: Bourderon, 1995; Bart et al., 1997.

binus diktatúra” címkeje alatt, egy blokként tűnik fel: a zabolázhatatlan *sans-culotte* népmozgalom, a törvényhozó hatalom szuverenitásának állandó megsértése, a maximum-törvények, a „Terror”, Vendée, a Közudvi Bizottság diktatúrája – ebben a történetben ez az őszintén szólva részleteiben amúgy is többé-kevésbé ismeretlen alkotmány legjobb esetben a jól ismert jakobinus „utópia” megnyilvánulási formája lett (Rousseau, a régiek antik szabadsága, mely a modern korban, egy nagy országban anakronisztikus örület volt), rosszabb esetben egyszerű politikai machináció (sosem akarták bevezetni, senki sem gondolta komolyan a dolgot, a kiépülő diktatúra leplezésére szolgált csupán).

Jól tudjuk: a forradalom rögtön a legnehezebb feladatot szabta magának: egyszerre hozta el az egyének felszabadulásának és a társadalom önmaga feletti uralmának az igényét – ennek a példátlan kísérleti terepe volt, a népképviselő rendszer bolyongásának tíz esztendejéé. Elvek, ideák és teóriák sosem kerültek ilyen domináns helyzetbe, megvalósításuk sosem folyt ilyen őszinteséggel és intenzitással, a hozzájuk való rigorózus ragaszkodás sosem volt ily mértékben a politikai cselekvések alapvető motivációs ereje: ezért a forradalom nemcsak modell, inspirációs forrás, hanem „állatorvosi ló” is a modern politikai univerzum megértéséhez.

Másik oldalról az sem véletlen, hogy az alkotmányról szóló 1793. tavaszi vitákat nem is kevesen a forradalom talán leginnovatívabb korszakának tartják a politikai gondolkodás terén. Sőt még olyanok is akadnak, akik a modern kor legdemokratikusabb alkotmányának gondolják (és az első alkotmánynak, amely a teljes polgári egyenlőségen alapult). Máig ható nimbusza éppúgy magyarázatra szorul, mint megvető lekezelése és féltreökése.³ Erre fogunk most kísérletet tenni.

Egy alkotmány végnapjai

Egy történelmi folyóiratban nem fogunk kitérni a francia forradalom közismert eseménytörténetére, de talán nem árt pár mondatban emlékeztetni a történelmi körülményekre az alkotmánnyal és a szuverenitással kapcsolatos problémák szemszögéből. A nagy kérdés 1789 júniusára (az ismert politikai harcok körülményei között) lényegében eldőlt. Amikor a rendi gyűlés átalakult Alkotmányozó Nemzetgyűléssé, akkor két dolog is világossá vált: egyrészt, hogy az ország nem az angol úton indul tovább, azaz történelmi alkotmány helyett írott, politikai elveken, nem hagyományokon alapuló alkotmánya lesz; másrészt mindezzel az is nyilvánvalóvá vált, hogy a szuverenitás birtokosa immár nem a király, hanem a nemzet.

³ Érdekes, hogy a francia klasszikus alkotmánytörténeti kézikönyvekben is ugyanez a kettős kép élt az alkotmányról. Az 1930-as évek klasszikusa, Maurice Deslandres, igaz, súlyos félreértésekkel (amerikai minta, a hatalmi ágak szigorú elválasztása és így tovább), csupán politikai manővernek látja, a jakobinus diktatúra alibijének, szinte oktrojált alkotmánynak. A másik nagy klasszikus, Raymond Carré de Malberg viszont Franciaország legdemokratikusabb alkotmányának találta, ahol a cél valóban az volt, hogy az általános akarat kormányozzon (azaz egy törvény csak akkor érvényes, ha a nép – akár hallgatólagosan – elfogadja), és egyedüli alkotmányként levonta a következtetéseket a Nyilatkozat 4. cikkelyéből (*la loi est l'expression libre de la volonté générale*), azaz az egyetlen, amely összhangban van azokkal az elvekkel, amelyek az alapját jelentik. Lásd erről: Bart–Clère–Courvoisier, 1997. 94–108.

A helyzet még ennél is komplikáltabb volt: a király személyében megtestesült és reprezentált társadalom képletével való szakítás logikusan vezetett az ehhez a hatalomhoz mérhető ellensúly kialakításának igényéhez. Azaz a nemzet és a képviselet, az új társadalom és az új hatalom azonosításához – ennek az azonosításnak megtestesülése, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés példátlan jelenség volt: az egységes és oszthatatlan nemzet reprezentánsa, az általános akarat képviselője (innen a minden korporatív és partikuláris intézmény lebontásának sürgető akarata is). Az állampolgárok egyenlőségének deklarálásából és az általános akarat egységeségének koncepciójából egészen kivételes súlyú törvényhozó hatalom jött létre (az Alkotmányozó Nemzetgyűlés saját maga állapította meg kompetenciájának határait), mindez több következménnyel is járt: egyrészt a lehető legbizonytalanabbá tette a vele szembeállítható végrehajtó hatalom valós súlyát, és persze a hatalom-megosztás rendszerét igen relatívvá. Ebből következően más egyensúlyt kellett találni a „törvényhozó despotizmusa” nagyon is létező veszélyével szemben, másrészt a törvényhozó megfeleltetése a nemzetnek is ebbe az irányba mutatott: ez az ellensúly nem lehetett más, mint a nép szuverenitásának közvetlen gyakorlása (részvétel a törvényhozás folyamatában, vagy legalábbis a törvényhozó gyakorlatban is realizálható népi felügyelet). Innen ered az egész forradalom érdekes „rousseau-izmusa”: mindenki alapvetően hűséges volt *A társadalmi szerződéshez*, miközben a másik oldalról teljesen egyértelmű, hogy képviseleti rendszert hoztak létre: azonban ez a képviselet az egész egységes politikai test megtestesülése.

Akkoriban még az emberek, különösen az elit elitje, mely az Alkotmányozó Nemzetgyűlés nagy gárdáját alkotta, tudták miről beszélnek: Franciaországban, az ország kiterjedése és népessége nagysága miatt, demokrácia (azaz népuralom, ahol a nép gyakorolja a szuverenitását) nem létezhet, azaz az egyetlen lehetséges megoldás, a képviseleti kormányzás (*gouvernement représentatif*) hangsúlyosan *nem* demokrácia.⁴ A „képviseleti demokrácia”⁵ nem a képviseleti elv kizárólagosságát jelentette egy olyan rendszerben, ahol általános választójog van (emlékezzünk Rousseau szavaira az angol nép négyévenkénti szabadságáról: a forradalom szereplőinek nagy része mélyen egyetértett ezzel), hanem a képviseleti rendszer és a demokrácia valamiféle szintézisét. A fentiekből következik, hogy a forradalom alatt igen anakronisztikusnak tűnik a képviseleti/közvetlen demokrácia duettjének

4 Sieyès, aki alighanem az egész forradalom legfontosabb alkotmányjogi gondolkodója volt (a maga ideológiai határai között). Victor Hugo lírikus szavaival: „Sieyès megállt a harmadik rendnél, a népig nem tudott felemelkedni (...) a filozófia nem bölcsességhez, hanem óvatossághoz vezetete.” (Bart–Clère–Couvouisier, 1997. 245.) Azon kevesek közé tartozott, aki már a kezdetektől tisztán megértette a képviseleti rendszer lényegét. Nála ez a társadalmi munkamegosztás része volt (vannak olyan kompetens specialisták, akik a közügyekkel foglalkoznak ebben a rendszerben), de nem is ez volt a lényeg, hanem az, hogy végeredményben Sieyès-nek 1791-re sikerült az akaratát érvényre juttatnia az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben: egy tisztán képviseleti rendszer jött létre az alkotmánnyal, amelyre a demokrácia *ellenpontjaként* tekintettek maguk a törvényhozók is. Rosanvallon, 2003. 59.

5 Az eszmetörténések között konszenzus van arról, hogy a fogalom 1777-ben, a híres *Federalist*ban jelenik meg először (itt is a képviseleti rendszer demokratizálása leírásaként). A forradalom alatt a Direktórium végnapjaiig (az úgynevezett neojakobinusokig) a használata a lehető legritkább: 1790-ben az első republikánusok, főleg Condorcet tollán tűnik fel, vagy Lavicomterie hasonló jelentésben *démocratie représentée*-ről, képviselt demokráciáról beszélt. Monnier, 2001. 1–21.

a használata: a képviseleti kormányzás és a „demokratikus köztársaság” koncepciójának hívei álltak egymással szemben – lényegében már 1791 tavaszától. A demokráciát (ma úgy mondanánk: a „közvetlen demokráciát”, mintha lenne másmilyen is) éppúgy utópikusnak és archaikusnak gondolták, mint manapság; következményeiben pedig anarchikusnak, az utca, a tömeg uralmának. Ugyanakkor a tiszta képviseleti rendszerrel kapcsolatban is igen komoly fenntartásokkal éltek: a képviselet kizárólagosságára az *ancien régime* árnyéka vetült, a képviselő könnyen társadalmi privilégiumok megtestesítőjévé is válhat, ami révén valamiképpen új arisztokrácia jöhetne létre. Azaz a nagy kérdés továbbra is akut maradt: hogyan lehet megvalósítani a népszuverenitást a gyakorlatban?

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés határok nélküli hatalmának első kritikája a *Monarchiens* csoportjától érkezett: feltették a kérdést, hogy a rendi gyűlésből átalakult testület milyen felhatalmazással rendelkezik az egész állam- (és tulajdonképpen a társadalmi) rendszer átalakításához (hiszen a panaszfüzetek illet biztosan nem tartalmaztak). A „mandátum nélküli” forradalom kritikája kiegészült már az alkotmány körüli vitákban a törvényhozás hatalmának korlátok közé szorításával: a fenti csoport mindezt az abszolút királyi vétóval képzelte el, a patrióták felfüggesztő erejű királyi vétót javasoltak. Érdekes, és a későbbi események tükrében szinte hihetetlen, hogy számukra a király vétója tulajdonképpen azt fejezi ki, hogy a törvényhozás által elfogadott törvény nem felel meg az általános akaratnak, azaz tulajdonképpen *appel au peuple*, azaz a néphez való fordulás.

Legkésőbb 1790 telétől vagy 1791 tavaszától mindez nemcsak az Alkotmányozó Nemzetgyűlés problémája maradt (ahol a szélsőbal, azaz Robespierre és Pétion vívta reménytelen küzdelmeit a cenzus, a „gazdagok országa” ellen és a legkiterjedtebb emberi jogok védelmében – Marcel Gauchet jegyzi meg remek Robespierre-könyvében, hogy ha Robespierre meghal 1791 végén, a legnagyobb liberálisok panteonjában lett volna a helye), hanem a felszabadult közvélemény, sajtó és az egyre terjedő népi társaságok országában társadalmi kérdés is lett belőle. A demokráciának (azaz a közvetlen népi hatalomgyakorlásnak) nincsenek ekkor sem hívei, a cenzus eltörlésének azonban annál inkább: „előírni az embereknek, hogy olyan törvényeknek engedelmesséjenek, amelyekről nem kérdezték meg őket, éppen azokat rabszolgaságra ítélni, akik megdöntötték a despotizmust” – szól egy, még „cenzusos”, párizsi szekció petíciója.⁶ A legkézenfekvőbb megoldás, a kötött mandátum elve pedig alig merült fel (Pétiont és a párizsi körzeti önkormányzati szerveket leszámítva, de utóbbiak esetében is csak az önkormányzati képviselőkre vonatkoztatva),⁷ aminek az oka az általános akarat koncepciójának uralma volt: a képviselő döntéseiben a véleménye szerinti általános akarat alapján dönt, nonszensz lenne, ha egy partikuláris akarat (választóközrete szavazói) írják elő számára a képviselt véleményét. Jellemző, hogy még a legforróbb *sans-culotte* időkben is igen ritkán tűnik fel a kötött mandátum követelése (akkor is inkább

6 Langlois, 1988. 384.

7 A párizsi körzetek, majd szekciók mozgalmáról (egészen 1789-től), a népi társaságokról igen alapos könyv: Genty, 1986.

„számonkéréséről” van szó, akár elmozdításról is, de távolról sem a képviselő szervezetének intézményes előírásáról) – és az elképzelés a törvényhozó legridegebb elutasításával találkozik.

Ám hogy valamilyen középút kell a tiszta képviseleti rendszer felügyeletére, ellenőrzésére, az a terjedő népi társaságok számára egyértelmű. A legkülönbözőbb utakat keresik erre, ekkor születik meg a közvélemény normatív kategóriája⁸ elsősorban Condorcet tollán (a híres *Cercle social* társaságában leginkább). Mások, a korban kicsiny, ám egyre befolyásosabb republikánus körök vetik fel a végül nagy jövőt befutó fogalmat: a népi *sanction* (itt: jóváhagyás) intézményes kérdését a törvényhozás által elfogadott törvények felett, azaz annak népi szankcionálását, hogy a törvények megfelelnek-e az általános akaratnak. Ez a kérdés lesz az 1793-as alkotmány (és a megelőző tervezetek, mindenekelőtt Condorcet-é) központi gondja is. A későbbi girondi⁹ Brissot az alkotmányozó és az alkotmányos hatalom megkülönböztetése mellett érvel (és az elsőben adna teret a népi döntéshozatalnak), főleg amerikai mintára konvenciók (azaz közvetlen népi fórumok) akár rendszeres összehívását javasolja az alkotmány megvitatására. Mások a népi társaságok, klubok (melyek már 1790-től tömegesen jönnek létre szerte az országban a lassan magába zárkózó és egyre konzervatívabb képviseleti kormányzás ellensúlyaként és kritikájaként), és a sajtó által befolyásolt és strukturált közvélemény „cenzúráját” kívánják érvényesíteni a törvényhozás felett.

Mondanunk sem kell: a forradalom óriási sodrásában ezek nem pusztán teoretikus viták, hanem a legsúlyosabb politikai kérdések voltak. Ezen társaságok révén a népszuverenitás kérdései a gyakorlatban is jelentkeznek, a legélesebben *Varennes*, a király szökése után. Maga a szökés is sokat mondott egy francia alkotmányos monarchia lehetőségéről (amit maga a monarcha ellenezett: a király hátrahagyott deklarációjában lényegében mindent visszavont abból, amit 1789 júniusa után egy ilyen rendszer érdekében tett). A „republikánus pillanatot”¹⁰ a hatalom repressziója, a *petite terreur tricolore* eloszlatta, de lassan a végéhez közeledtek a nagy nemzeti föderáció felhőtlen napjai. A király szökése utáni időszak a politikai közvélemény igazi születése volt Franciaországban: petíciós mozgalmak, sajtókampányok, népi

8 A jelenség teoretizációjának nagy klasszikusa Jürgen Habermas. Egy írásában (Habermas, 1989) a francia forradalom példáján mutatja be, hogy az egyenlő és szabad aktorok kommunikatív cselekvése révén egyfajta kommunikatív hatalom jött létre. A forradalom dinamikája tulajdonképpen ennek és az adminisztratív hatalomnak a harca a dominanciáért. Ennek a teóriának komoly hatása volt a bicentenáriumi utáni historiográfiára (elsősorban a *Cordeliers* vagy tágabban a párizsi demokratikus politikai tér vizsgálatában), főleg Raymonde Monnier és Jacques Guilhaumou révén.

9 Kis János (Soboul híres könyvének fordítója) javasolja a visszatérést a „girondista” kifejezésről a patinásabb (még Lamartine művének első, 1865-ös fordításából származó), de mindenképpen pontosabb „girondi” kifejezésre, mivel a Gironde földrajzi név, a francia forma is *girondin(e)*, nem „*girondiste*”. Szerintünk igaza van. Másik javaslata azonban, a „Közjóléti Bizottság” felváltása a „Közmegmentési Bizottság” kifejezéssel, véleményünk szerint éppoly pontatlan, mint a lecserélni vágyott, hiszen a *salut public* leginkább közüdv. Ezért (Ludassy Mária némely könyvéhez hasonlóan, ő a „Közüdv Bizottság” formát használja) mi a „Közüdv Bizottság” fordítást részesítjük előnyben.

10 Ennek a legjobb leírása még mindig Albert Mathiez szép könyve: Mathiez, 1910.

társaságok vitatták a politikai kérdéseket,¹¹ ekkor született meg a francia republikanizmus is, ám a célkeresztben leginkább a konzervatív (és egyre konzervatívabb) alkotmány állt.

A megijedt Alkotmányozó Nemzetgyűlés válasza minderre a nemzet szuverenitásának deklarálása, majd a szuverenitás azonnali gyakorlati visszavétele volt. Paradox módon az ellenállás inkább a rendszer konzervatív fordulatát hozta el (vagy nem is annyira ellentmondásosan: a *Varennes* utáni népi mozgalom a lassan kirajzolódó igen konzervatív, tisztán képviseleti, vagyoni cenzuson alapuló alkotmányos monarchiának mindössze két elemét kérdőjelezte meg: a lassan megszülető alkotmányt és a monarchiát): tovább szűkítették elsősorban a megválaszthatóság vagyoni kritériumait és a lehetőségességig megerősítették a végrehajtó hatalom, azaz a király jogköreit.

Ez a konzervatív fordulat együtt járt a fentebb említett népi társaságok, klubok lényegi neutralizálásával, azaz még a petíciós kollektív jogot is elvették tőlük (a hírhedt Le Chapelier-törvényből valójában kétfő volt, a második tiltotta be a munkások egyesülési jogát, mint a céhrendszer, azaz a privilégiumok újjáéledésének veszélyét). Mindez egy igen súlyos ellentmondást hozott felszínre: a francia forradalom népi forradalom volt a kezdetektől, most viszont a nép körön kívül helyezéssel kívánták „befejezni a forradalmat”. Ráadásul igen drasztikus módon, nem véletlen, hogy a *loi martiale* (az ostromállapot törvénye) is kellett hozzá, és a Mars-mezei vérengzés. A törvényhozók mindent elleneztek, ami a tiszta képviseletet (azt is cenzusos formájában) akár csak árnyalta volna: a leghatározottabban voltak demokráciaellenesek, és ez bizony erősen rányomta a bélyegét az 1791. szeptemberi alkotmányra is.

Ez a végrehajtó hatalmat teljesen a király kezébe helyezte: a monarcha nevezte ki a minisztereket, akik nem lehettek a törvényhozó testület tagjai, és akik csak neki tartoztak felelősséggel. Az alkotmány elfogadása a törvényhozás, a rendi gyűlésből, alakult úgynevezett Alkotmányozó Nemzetgyűlés (tehát nem a nép) által történt – ebben az egy aktusban, azaz magában az alkotmány elfogadásában a királynak nem volt vétőjoga, azonban minden más törvény esetében igen. Az ugyan nem abszolút, hanem felfüggesztő jellegű vétő volt, de abban a lehető legerősebb: minimum egy, de bizonyos esetekben három törvényhozási ciklusra (kétéves ciklusokat írt elő az alkotmány) halaszthatta el a törvények életbe lépését. Az alkotmány elfogadása után választásokat tartottak, ahol az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagjai nem indulhattak el (egyébként Robespierre javaslatára, de később alkotmánytörténeti precedens is lett a dologból: akik részt vesznek az alkotmány

11 Raymonde Monnier a nagy klasszikusa ennek a talán még mindig kevésbé ismert, noha alapvető fontosságú mozgalomnak. Ezekből a körökből (*Cercle social*, Laurent Robert és a patrióta társaságok központi klubja, Condorcet köre, *Amis de la Vérité* társaság, Bonneville *La Bouche de Fer* című lapja és így tovább) érkezik a „demokratikus köztársaság” gondolata, de még szélesebben a közvélemény hatalmának a gyakorlata és teoretikus megalapozása. Azaz a közvélemény (*opinion publique*) uralma egyszerre elengedhetetlen, hogy a népszuverenitás elve átkerüljön a gyakorlatba, de a felvilágosult elitek eszköze is, hogy ellenőrzésük alatt tartsák az anarchiát, azaz a nép közvetlen uralmát (ebben játszanak kulcsszerepet a népi társaságok). Lásd: Monnier, 1994.

létrehozásában, azok nem lehetnek tagjai a már ezen alkotmány alapján felálló törvényhozásnak – ez garantálhatta az alkotmányt illető elfogulatlanságukat), így alakult meg a Törvényhozó Nemzetgyűlés (szintén cenzusos választójog alapján).

A választott alkotmányos megoldás (azaz együtt az általános akarat rousseau-iánus képlete és a képviseleti rendszer kizárólagossága) a lehető legbizonytalanabb megoldást jelentette, és óriási hatást gyakorolt a forradalom dinamikájára. A rendszer még egy „forradalmi királlyal” sem biztos, hogy működésképes lett volna (hiszen a népi részvétel minden formáját elutasította, noha ez volt a francia forradalom döntő jellegzetessége, és ez különböztette meg az angoltól vagy az amerikaitól),¹² de amikor maga a király került szembe a nép akaratával, nemcsak a király személye került veszélybe, hanem az egész alkotmányos berendezkedés. Jól tudjuk, végül a politikai helyzet buktatta meg az alkotmányt: a király a háborús körülmények között konkrét katonai-védelmi intézkedéseket vétőzött meg (hogy XVI. Lajos „hazaáruló” volt, az a királlyal szemben egyébként inkább empatikus Jean Jaurès kutatásai óta nyilvánvaló tény),¹³ melyekre nem lehetett kettő-hat évet várni. A jakobinusok baloldala (elsősorban Robespierre és köre) pedig lassan feladta alkotmányvédő álláspontját, és egyre nyíltabban beszélt a „törvényhozási despotizmust” megdöntő felkelésről.

A forradalom baloldala – mondanunk sem kell – nemcsak hogy osztozott a képviseleti rendszer tulajdonképpen a kezdetektől sokféle csoportra jellemző kritikájában, hanem a népakarat érvényesülésének minden jogi és politikai keretek közé szorításának legharcosabb ellensége is volt (kezdve már a cenzusos választójog visszautasításától a népi társaságok kollektív petíciós joga elvételének ellenzésén át a párizsi szekciók támogatásáig). Az igazán kiéleződött helyzetben, 1792 nyarán, amikor a törvényhozás a párizsi szekciók célkeresztjébe került, maga Robespierre állt csatasorba, hogy a leghangosabban bírálja a *despotisme législatifot*: a haza veszélyben van, a törvényhozás nem képes vagy nem hajlandó cselekedni, az „egészségesebb része” (azaz a jakobinus képviselők, akiken ekkor főként a későbbi girondiakat kell érteni, hiszen a későbbi Hegypárt nagy nevei nem voltak tagjai a Törvényhozó Nemzetgyűlésnek) fordult magához a néphez segítségért. Nem kétséges, hogy maga a képviseleti rendszer a probléma: a képviselői „korporáció”

12 A forradalom megértéséhez döntő kérdés ez: a példátlan egyéni és kollektív elköteleződés a forradalom mellett, amit maga a forradalom hívott életre, és ennek korlátok, intézményi keretek közé szorításának kísérletei, mivel ez az elköteleződés a konszolidációt veszélyeztette, vagy inkább tette lehetetlenné: „Le vaisseau de la République n’a pas à l’ancre” (ahogy egy lap írta, már 1792 decemberében). Idézi Bouloiseau, 1972. 88.

13 Jellemző a francia baloldalra (és a forradalom példátlan politikai súlyára az egész 19. században: nem egyszerűen hagyomány volt vagy példatár, hanem az egész század – a párizsi kommünig – a forradalom politikai harcainak újrajátszása más eszközökkel), hogy a 19. században nem egy jelentős képviselője, Louis Blanc, Cabet, Quinet, Lamartine a forradalom történésze is volt (sőt még a fiatal Marx is könyvet készült írni a Konventről). Éppen Jaurès volt ebben a hagyományban az utolsó, de még ő is a híres *Histoire socialiste*-sorozatát nagy ideáljára, a különböző szocialista iskolák egységesítésére is használta (a sorozatba írt egy-egy kötetet Viviani, Millerand, Amler, Lucien Herr, a guesdista Deville és a blanquista Dubreuilh is). Még Aulard is igen nagy történész volt, de azért inkább nagy republikánus, Aulard és Jaurès után lett igazán „szakma” a dologból (utóbbi indította el az első igazi kutatási programot), ahogy Furet írja szellemesen: „Danton és Robespierre nem példaképek voltak többé, hanem munkahelyek.”

került a vádlottak padjára, a képviselők függetlenné váltak a nép akaratótól, a népszuverenitás jegyében nyerték hatalmukat, majd le is rombolták azt. Ugyanazt a finom retorikai csalást, amit az előző mondatunkban tettünk, követte el Robespierre is: hiszen nem mindegy, hogy maga a képviseleti rendszer ellentétes a népszuverenitással, vagy a probléma inkább egyszerűen az, hogy a képviselő döntéseiben független a néptől. Robespierre egyértelműen az utóbbit gondolta (és gondolta mindig: sosem volt a képviseleti rendszer ellensége, de azt sem gondolta egészen a forradalmi kormányzatig, hogy a nép csak a képviselet útján gyakorolhatja a szuverenitását), ekkor még nem világos, hogy mi lenne az eszköz a népi participáció intézményesítésére, ám ekkor születik meg (valamiféle „fordított Mars-mező” keretében) a jakobinizmus és a nép találkozása.

A történetet nem meséljük el: egy ponton a párizsi szekciók, helyi önkormányzati testületek „visszaalakultak” úgynevezett elsőfokú választási gyűlésekkel (*assemblées primaires*), azaz a szuverenitás birtokosaivá, majd – és ez a későbbiekre nézve is érdekes lesz – egyszerűen kijelentették, hogy a nép visszavette szuverenitását. Azaz az 1791-es alkotmány érvénytelen, XVI. Lajos többé nem a végrehajtó hatalom birtokosa – majd mindezt népfelkeléssel, a Tuileriák ostromával, a király bebörtönzésével tették egészen explicitté.

Egy alkotmány kezdetei

A Törvényhozó Nemzetgyűlés mindezt *ad acta tette*, a király helyett ideiglenes kormányt nevezett ki, ugyanakkor az alkotmányozást nem vállalta magára. A képviselők aligha tekinthettek el két olyan körülménytől, ami témánk szempontjából is alapvető jelentőségű: először fordult elő a forradalom történetében, hogy egy népfelkelés végeredményben a törvényhozás ellen fordult. A Tuileriák ostroma némiképpen elleplezte a tény, hogy a célpont nemcsak a monarchia volt, de a „törvényhozási despotizmus” is: a nép – illetve egy része, a párizsi szekciók – valóban visszavette a szuverenitását a képviselőitől, majd aztán nagylelkűen visszaadta nekik, de ez az esemény jelentésén nem sokat változtatott. Másrészt a párizsi Községtagács (ugyanezen szekciók részvételével, a későbbi hegypártiak – mindenekelőtt éppen Robespierre – részvételével) nyílt ellensúlyt képezett a törvényhozással szemben. Utóbbi problémát végül „megoldotta”, hogy ezek a hegypártiak párizsi Konvent-képviselők lettek (noha a párizsi Kommün továbbra is fenyegető maradt), de mindenki számára egyértelmű lehetett: a nép visszatért a politika porondjára, újra elsőrangú problémává lett a közvetlen népszuverenitás kérdése.¹⁴

14 Furet is ugyanazt állapítja meg: 1792-ben visszatért 1789 „szelleme”, újra a párizsi utca döntött a politika kérdéseiben. És ő is ugyanazt a kérdést teszi fel, ami logikusan bárki eszébe juthat: így vajon nem inkább 1790 és 1791 volt a *dérpage* a forradalom történetében? (És késői munkájában nagyjában-egészében el is ismeri, igaz, alapvető ideológiai mondanivalóját fenntartva: de, igen.)

A képviselőknek mindenesetre aligha volt más választásuk, mint a „szuverénhez” való fordulás, azaz a választások kiírása egy alkotmányozó konvenció¹⁵ megalkotására – jellemzően nem a korábban fennálló alkotmányos szabályok, hanem immár (csak a férfiakra vonatkozó) általános választójog alapján.

A felálló Konvent azonnal deklarálta, hogy az új alkotmány csak népi beleegyezéssel jöhet létre, proklamálta a királyság végét, az „egységes és oszthatatlan francia köztársaságot”,¹⁶ és egy bizottságot nevezett ki az új alkotmány megszövegezésére. A kilenctagú bizottságban hat girondit találunk (elég impozáns névsor egyébiránt: Condorcet, Brissot, Paine, Pétion, Vergniaud és Gensonné), Sieyès-t, az alkotmányos kérdések szakértőjét (aki azonban a tisztán képviseleti rendszert felvázoló elképzelése miatt – melyet a baloldal mindkét szárnya ellenzett¹⁷ – marginális szerepet játszott ekkor) és két hegypartit, Dantont és Barère-t.

Azaz alig több mint egy hónap alatt a lehető leggyökeresebben változott meg a képlet: alkotmányozó Konvent és a születő alkotmány népi elfogadása. Majd tíz hónap telt el az igazi munka megkezdése előtt, de ez nem politikai machinációk eredménye volt, hanem a „dolgok erejéé”: a köztársaság (defenzív) háborúban áll minden szomszédjával, belső polgárháború dúlt (főleg Vendée-ban), valamint a legkeményebb politikai csatározások a Gironde és a Hegypárt között (kiegészítve a párizsi *sans-culotte* mozgalmakkal, melyek az árak maximalizálását, a *levée en masse*-t, azaz a teljes népi mozgósítást és egyre inkább a terrort követelték).

A kérdés a legsürgetőbb volt: hogyan lehetne a politikai szenvedélyeik és véleményeik révén végtelenül megosztott népek valamiféle elfogadható közös intézményrendszert adni? A köztársaság a kezdetek kezdetétől a lehető legmélyebb válságban jött létre, maga az alapítása is igen delikát dolog volt. 1789, azaz a nemzet szuverenitásának deklarálása és 1792, a honpolgárok teljes politikai egyenlőségének kimondása példátlan sebességgel lökte a franciákat a politika univerzumába. Az 1793-as esztendőben aktív polgárrá válni nem egyszerű jogkiterjesztés volt csupán (és a választójoggal normális időkből való rendelkezés): mind a polgároknak, mind a kormányzóknak egy csapásra kellett olyan politikai kultúrára szert tenniük,

15 Az amerikai minta az elnevezésben nyilvánvaló volt (mint láthattuk, a dolog a levegőben is volt 1791-től). Érdekes, hogy magyarul a *Convention* konvenciónak mondjuk, ha Amerikáról van szó, Konventnek, ha Franciaországról.

16 A köztársasággal kapcsolatban hasonló volt a korabeli álláspont, mint a demokráciával: úgy tartották (elsősorban Montesquieu klasszikusa hatására), hogy csak kis kiterjedésű országokban lehetséges. Deklarálása az ország széteséséhez vezethetett, ennek elkerülésére alkották meg az egységeről és oszthatatlanságáról szóló alapelvet, amellyel mindenki egyetértett (a girondiak sem kívánták soha az ország föderalizálását, de még csak decentralizációját sem – éppen mert az egység alapelv volt, az ellenük felhozott „föderalista” vádpont, melyet egyébként, igaz, jóval kevéssé hatékonyan, ők is alkalmaztak a párizsi szekciók föderalizmusáról szólván, ellenforradalmisággal vádolva őket).

17 A Konvent-választásokon a (későbbi) girondi és hegyparti képviselők is „jakobinus” céger alatt indultak, és nyertek többnyire mandátumot. A rendkívül alacsony, tíz százalék körüli részvételi arányok oda vezettek, hogy valamiféle egyensúly alakult ki: legtöbbször régi „patrióta”, az Alkotmányozó vagy a Törvényhozó Nemzetgyűlésben már szerepet játszó képviselőt választottak meg, kiegészítve a helyi klubok, népi társaságok, önkormányzati képviselők szintén patrióta reprezentánsával. Azaz a választásokon még alig látszottak az elkövetkezendő idők gyilkos politikai harcai: a Konventbe bekerült friss képviselők riadtan is vették szemügyre az egyre elfajuló szembenállást a Gironde és Hegypárt között.

ami megalapítja, megmenti és működteti a köztársaságot. Mindenki egyetértett azzal, hogy nem egyszerűen egy új intézményrendszer létrehozásáról van szó, hanem a köztársaság valódi megalapításáról: republikánus erkölcsökre, politikai kultúrára is szükség van, nem egyszerűen jogszabályok elfogadására.¹⁸

A girondiak szemében a politikai megosztottság elkerülhetetlen volt egy szabad országban, a polgárok közéleti küzdelmeit nem felszámolni kell, hanem inkább olyan intézményes keretek közé terelni, amelyek megakadályozzák romboló következményeik kifejtését. Ezért a girondi képviselők sürgették az alkotmányozást, nemcsak politikai, hanem elvi okok miatt is: véget kívántak vetni az 1792 augusztusa óta¹⁹ húzódó *de facto* rendkívüli állapotnak (nemcsak a politikai helyzet volt különleges, de az országnak nem volt alkotmánya sem), visszatérni a törvényes állapothoz, véget vetni a látens és nyílt polgárháborúnak, ahol minden véleménykülönbség autodefához vezet. Emellett kívánságuk volt a véleménykülönbségek elismerése, de törvényes-alkotmányos keretbe helyezése a harcuknak, ezzel biztosítva a szabad kifejeződésüket és az együttélés lehetőségét is. Azaz a frakciók harcának megszelídítése, a polgárháború lezárása olyan alkotmányozás révén, amely kidolgozza annak szabályait, hogy az általános akarat a különböző procedúrák révén felszínre kerülhessen.

A jakobinusok, azaz a Hegypárt (összel váltak ki a girondiak a jakobinus klubból) éppen ellenkezőleg gondolták: előbb felszámolni kívánták a frakciók harcait (sőt magukat a frakciókat is), majd ezután létrehozni a köztársaság alkotmányát – azaz a köztársaság számukra a társadalom egyfajta formája és csak ebből következően politikai keret (míg a girondiak ezt éppen fordítva képzelték el). Robespierre hatalmas tekintélyre és lényegi politikai előnyre tett szert azzal, hogy meg is mondta, hogy mi ez a társadalmi forma, azaz tulajdonképpen a forradalom célja: az erény („az egyenlőség szeretete”) uralma – de ennek leírása már túlmutatna mostani írásunk céljain (mint ahogy az is, hogy a köztársaság ezen formális, és nevezzük így, szubsztanciális megalapozása nem jelentett abszolút törésvonalat: a girondiak is, főleg a vitákban Vergniaud, meg voltak győződve arról, hogy az alkotmány célja olyan morális „intézmények” megalkotása is, melyek „korrigálhatják a nemzeti karakter hibáit”). Mindenesetre a jakobinusok hite az volt, hogy a köztársaság alapítása és egysége nem képzelhető el a társadalom egysége nélkül: előbb egységesíteni kell a társadalmat, hogy a politika ne legyen többé a frakciók vad harcának a prédája. Egy egységes társadalomban az általános érdek nem véleményütközések után alakul ki, hanem tulajdonképpen már létezik, és (erényes törvényhozók esetében)

18 Lásd minderről elsősorban Pierre Rosanvallon műveit. Rosanvallon, 1992, 1997, 2003.

19 A girondiak nem elleneztek ugyan a népfelkelést, de diadala igazi „rájuk erőszakolt győzelem” volt (hiszen végül is őket emelte hatalomba). Azaz a felkelés eredménye számukra annyiban pozitív, hogy elhozta a köztársaságot és a census végét, de most már a cél az alkotmány, azaz a forradalom vége: „Alkossunk hát forradalmi törvényeket, hogy minél gyorsabban elérjük azt a pillanatot, amikor többé nem lesz szükség rájuk.” A kontraszt aligha lehetne élesebb a Hegypárt oldaláról Robespierre ezerszer idézett szavaival az augusztus 10-i felkelésről: „Mindezek a dolgok törvénytelenek voltak, éppoly törvénytelenek, mint maga a forradalom, törvénytelenek, mint a Bastille lerombolása és a trón megdöntése, éppoly törvénytelenek, mint maga a szabadság. (...) Polgártársak, forradalmat akartok forradalom nélkül?” Lásd például: Pertué, 1985. 529–545.

felfedeztetik a törvényhozásban – majd a nép, megfelelő eljárások révén, „szankcionálhatja”, hogy véleménye szerint az elfogadott törvények megfelelnek-e az általános akaratnak.

Mindezekből az következett, hogy ha a cél az erényes társadalom, akkor a politikai forma, azaz az alkotmány tulajdonképpen másodlagos kérdés; ha azonban a közös ügyek racionális megvitatása a prioritás, akkor ennek formája kulcsfontosságú. Első esetben az ember szabadságához a republikánus erkölcsök uralomra jutására van szükség a társadalomban, míg a másodikban az emberek szabadnak tételeződnek, racionális vitáikat kell megfelelő mederbe terelni csupán – mint látni fogjuk a köztársaság és az általános érdek eltérő (szubsztanciális és formális) felfogása közti különbség eltérő alkotmányos elképzelésekhez is vezetett: ezért nehéz egyetérteni azokkal az akár igen klasszikus (mint például Aulard) történészekkel is, akik a girondi és a hegyparti alkotmánytervezetek lényegi azonosságáról beszélnek, mivel alapvető konceptuális eltérés volt köztük.²⁰ És ez jóval lényegesebb kérdés volt, mint az alkotmányos rendelkezések összehasonlítása annak eldöntésére, hogy melyik alkotmánytervezet volt a demokratikusabb – alapvetően mindkettő képviseleti rendszerben gondolkodott, melyet a népszuverenitás közvetlen gyakorlásának pár elemével egészítettek ki, mint látni fogjuk.

Az alkotmány körüli vitákban négy tervezet került végül a Konvent elé: a girondi terv (a Condorcet-féle tervezet), Saint-Just alkotmányterve (ezekről a viták 1793 áprilisában zajlottak), már a Gironde bukása utáni, azaz tisztán hegyparti alkotmány-előkészítő bizottság munkája (ezt Héroult de Séchelles képviselte a törvényhozás előtt) és a végül elfogadott, végső változat.

Condorcet, az őszinte és bátor forradalmár, a tulajdonképpeni egyetlen élő kapocs a felvilágosodás filozófusainak közvetlen élvonalára és a forradalom között (a *bon mot* szerint: „nem a felvilágosodás révén érthetjük meg a forradalmat, hanem a forradalom révén a felvilágosodást” – és ebben kétségtelenül van valami), az első francia republikánusok egyike, a híres *Cercle social* fontos tagja, amelynek alapvető célkitűzése nemcsak a nép politikai nevelése volt, hanem bekapcsolása is a politikába; a női egyenjogúság néhány konzervens (és eredménytelen) védelmezőjének egyike a törvényhozásokban, az alkotmány körüli vitákban lett a Gironde egyik szimbóluma (főleg a Saint-Justtel vívott csatájában). Condorcet célja egy olyan alkotmányos rendszer megvalósítása volt, ami egyszerre biztosítja az intézmények tartósságát, de nem számolja fel a népi forradalmi energiákat sem, azaz egyszerre állt élesen szemben a *sans-culotte* mozgalom permanens forradalmával, ám az 1791-es alkotmány híveivel is, akik ezt a stabilizációt a népi részvétel lehetetlenné tételével kívánták elérni.

Így Condorcet alkotmánytervezete a forradalom 1789 óta felmerült nagy problémáira keresett választ, elsősorban a népszuverenitás és a törvényhozás, azaz a demokrácia és a képviseleti rendszer problémájára (ami, mint említettük nem a forradalom radikális korszakában került elő és nem is csak radikálisok esetében, hanem 1789-től komoly bizalmatlanság volt a legszélesebb körökben egy tiszta

²⁰ Lásd minderről elsősorban Lucien Jaume műveit. Jaume, 1989, 1992.

képviselési rendszerrel szemben). Condorcet procedurális koncepciója és megoldása mindenképpen igen eredeti és alighanem a legdemokratikusabb a forradalom történetében, miközben a fenti problémákra nem a képviselők függetlenségének csorbításában látja a választ (azaz a sporadikus párizsi népfelkelésekben, melyek „visszavették” a szuverenitást a képviselőktől), hanem olyan procedurális-intézményes megoldásokat kívánt alkotmányba foglalni, melyek lehetővé teszik, hogy a közvélemény befolyással bírjon a törvényhozásra.

Hiszen nagyon is elképzelhető, hogy megszületnek szabályosan elfogadott, mindazonáltal igazságtalan törvények: a kérdés az, hogy ilyenkor mi a teendő. Felkelés, egy harcos kisebbség morális ítélete lehet a döntő, vagy éppen olyan intézményes megoldások kidolgozása, melyek a nép lehetségeséig való teljessége kezébe helyezik ezen törvények „cenzúrázását”? A *censure du peuple*, a nép – régi jogi nyelven – „szankciója” (*sanction*, azaz vétő) utólagos korlátok közé szorítja a törvényhozást: nem egy újabb vagy (mivel mindig lesznek igazságtalan törvények) sok újabb augusztus tizedike, hanem a népi szankció törvényesítése, amelynek egyetlen intézménye lehet: a demokratikus elsőfokú gyűlések vétője.²¹

A dolog nyilvánvalóan nehezen választható el a konkrét politikai kontextustól,²² de Condorcet esetében ez nem döntő körülmény: a párizsi szekciók egyszerűen nem a népszuverenitás birtokosai (hanem a párizsi önkormányzat közvetlen demokratikus szervei csupán), azok az egész ország választási gyűlései, melyek megfelelő procedurális szabályok mellett valódi népi ellenőrzést gyakorolhatnak a törvényhozás döntései felett (de nem az egyes képviselők, akik függetlenek és sérthetetlenek). Így ezek a népi demokratikus szocializáció (vagy ahogy újabban a francia történészek hívják, szerintünk joggal, ami a forradalom alatt történt több millió emberrel: akkulturáció)²³ elsődleges terepévé is válnak – szemben a harcos forradalmi avantgárd alkotta szekciókkal, népi társaságokkal, amelyeknek nincs demokratikus legitimációjuk a törvényhozó hatalom aktusainak megkérdőjelezésére.

21 A Condorcet által javasolt procedúra a következő volt: ha egy megyében az elsőfokú gyűlések többsége szabadságellenesnek ítél egy törvényt, akkor a törvényhozás kötelezően újratárgyalja azt (ráadásul meglehetősen szabad szabályokat javasol egy gyűlés összehívására, mindösszesen 50 állampolgár akarata elég ehhez). Ha ehhez a vétőhöz még egy megye többsége csatlakozik, akkor össze kell hívni az ország összes elsőfokú gyűlését, hogy döntsenek a törvény sorsáról. Ha a törvény ellen döntenek, akkor fel kell oszlatni a szabadságellenes törvényt elfogadó törvényhozást, új választást kell kiírni, melyen nem indulhatnak el azok a képviselők, akik az általános akarat ellen szavaztak. Bizony lehetnek kételyeink egy ilyen alkotmány gyakorlati működtetése kérdésében, mindenesetre tény, hogy ez (valószínűsíthetően) állandósította volna az elsőfokú gyűléseket, azaz a nép részvételét a törvényhozásban (a törvények utólagos szankcionálásában).

22 A párizsi *sans-culotte* szekciók állandó nyomás alatt tartották a törvényhozást: 1793 februárjától állandóan készen álltak egy felkelésre. A kialakult helyzetnek a szociális-politikai okai és autonómiája egyrésztől létező tény, másrésztől alig tagadhatóan a jakobinusok felhasználták azokat a Gironde ellen saját – ekkor még tisztán politikai, hiszen nem veszik át a szekciók céljainak részleges képviselését sem – céljaikra. A hegyparti stratégia igen sikeres volt abban, hogy a szociális irányultságú mozgalmat politikai irányba fordítsa (ráadásul oly módon, hogy a rendszer alapvonásai ne változzanak). 1973 februárjában a párizsi nép még fűszerboltokat foszt ki, március elején már feldúlja a girondi lapok nyomdáit. Politikai-társadalmi kontextusba helyezett leírása: Viola, 1973; Boursier, 1972.

23 A nagy klasszikus leírása ennek a folyamatnak Michel Vovelle két könyve: Vovelle, 1985, 1993.

És persze a legfontosabb: Condorcet (és az egész Gironde) számára az általános akarat nem valamiféle eredendően létező és csak felszínre hozandó, a népben gyökerező, mintegy csak „megismerhető” álláspont, hanem állandóan változó folyamat. Állandó interakció eredményeképpen jön létre nemcsak a nép tagjai, hanem a nép és a törvényhozás viszonyában is; utóbbi esetében nemcsak az alkotmányozás folyamatában, hanem a törvényalkotásban is. Az általános akarat az egyének racionális döntésének az eredménye, amely nagyon is lehetséges, hogy ellentétbe kerül a törvényhozó hatalom döntésével: nem felkelésekre van szükség, hanem intézményes eszközökre, hogy előbbi megakadályozhassa igazságtalan döntések létrejöttét. Condorcet (Pierre Rosanvallon találó kifejezésével *rousseauisme libéralja*) a népszuverenitás gyakorlásának komplexitásával és temporalizációjával kívánta elérni a célt: a népszuverenitás gyakorlásának pluralizációját a demokrácia temporalizációja egészíti ki, így lehet (kiegészítve a közvélemény normatív hatalmának fokozott érvényesítésével) a népszuverenitás sokszínűsége révén igazi tartalmat adni neki.

Saint-Just Condorcet tervét illető kritikája inkább már a forradalmi kormányzat felé mutatott, mintsem procedurális, gyakorlati kérdésekben képviselt volna gyökeresen mást. Saint-Just két gyakorlati vádpontja Condorcet ellen (a „föderalizmus” és a „miniszterek diktatúrája” alighanem egymást is kizárta, de külön-külön is minimum igazságtalan volt)²⁴ inkább az elvi probléma eltakarását szolgálta: tudniillik Saint-Just a legkevésbé sem gondolta azt, mint Condorcet, hogy az általános akarat valamilyen racionális vitában jönne létre a nép tagjai, illetve a nép és képviselői között.

Beszédesek a szavai arról, hogy az ész, a spekuláció és az ízlések helyett a szív és az emberi természet a politikai döntéshozatal alapjai is, az általános akarat szubsztantív felfogásáról van szó. Az általános akarat magában a népben gyökerezik, egységes, átlátható, felszínre hozható²⁵ (végül is erre szolgál a törvényhozó megválasztása), a népszuverenitás nem racionális kérdés, hanem morális tartalom

24 Még Soboultól származó félreértés, hogy Condorcet megtartotta volna az 1791-es alkotmány kétlépcsős rendszerét (azaz hogy a képviselőket a megyei gyűlések elektorai választanák meg): ez nem így van, a választás kétfordulós, de az elsőfokú gyűlések választanak képviselőket – azaz a megyei „föderalizmus” vádjá nem állhat meg. A minisztereket ebben a koncepcióban maga a nép választja, az kétségkívül erősebb legitimitációt ad a végrehajtó hatalomnak, de Condorcet a lehető leghatározottabban a törvényhozó hatalom primátusának talaján állt. Condorcet még meg kívánja őrizni a végrehajtó hatalom különállását, azonban közvetlenül alávetve a népszuverenitásnak: a kormány tagjait maga a nép választja meg (a megyei elektorok révén, azaz közvetten), a létrejövő, 24 tagú, kollegiális testület élén 15 naponként körbejáró elnöki poszttal.

25 Lucien Jaume, a jakobinus eszmerendszer kiváló liberális történésze egyenesen a zsinatokhoz hasonlítja ebben a koncepcióban a választásokat: a *corpus mysticum*, a nép lelke nyilvánul meg, a „szentlélek” (az általános akarat) felszínre hozása történik a választásokon. Ez talán túlzás, de kétségkívül valami ilyesmiről volt szó. Ugyanez a helyzet azzal a véleményével, hogy Saint-Just javaslatában, amely eltörölte volna a területi alapú megyéket, 85 azonos lakosságszámú adminisztratív egységet hozott volna létre (azaz csak a lakosság számít, nem a terület), Kleiszthenész felújított „85 törzs” koncepcióját látja meg. Talán inkább politikai konjunktúráról volt szó, azaz a vidék ellenállásának a megtöréséről Párizssal szemben, de az is igaz, hogy Saint-Just ezzel minden történeti-kulturális kötelék félretételét is képviselte az egység és a testvériség érdekében: a népet csak a politikai kötelékei tartják össze, kölcsönös jogaik és kötelességeik által alkotnak egy társadalmat (és Saint-Just elég kevéssé félt a végletekig vinni az elveit: ez azt is jelenti, hogy a társadalmi szerződéssel egyesülő franciák bárhol is élhének, franciák maradnának). Ezekről a kérdésekről lásd még: Dominé, 1997. 226–233.; Pertué, 1994. 174–200.

és mobilizációs erő egyszerre. Nem egyéni akaratok összessége csupán, más természettel bír: míg Condorcet az egyének, a politikai szubjektumok véleményét akarja felszínre hozni sokszínű eljárási módokkal, addig Saint-Just a nép egységét (ezért is nyílt szavazást javasol). Ennek értelmében Saint-Just az egész országot egy választóközrteként képzelte el (hiszen az általános akarat oszthatatlan, de *recensée dans les communes*), ahol az elsőfokú gyűlések egyidejű szavazata révén nyilvánul meg az általános akarat. Azzal vádolja Condorcet-t, hogy az valamiféle *patriarcat de renomés*-t akar létrehozni, azaz a megyei képviselők, kormánytagok uralmát (ez nem volt teljesen alaptalan: az általános akaratnak az észszerűsége alapuló felfogásából következett a műveltebbek privilegizálása – de a népszuverenitás kezei között), míg Saint-Just a választásokon az igazi forradalmárokat akarja kiválasztani, akik ez egységes nép (*peuple en corps*) autentikus képviselői lehetnek. Innen már csak egy lépés a Konvent és a nép egymásnak való megfeleltetése – és az alkotmány körüli viták már azt mutatták, hogy a hegy párti többség nagy léptekkel haladt ebbe az irányba.

A Condorcet-féle alkotmányt érintő kritikák nem voltak alaptalanok: a népvételének eljárási szabályai igen bonyolulttá tették a rendszert (talán megvalósíthatatlanná nem, ahogy az ellenfelei – és még a történészek velük szimpatizáló része is – tartotta) és bizonyos szempontból valóban „elitistává”. Az elsőfokú gyűlések összehívása lehetőségének szélesre vont szabályai igen gyakorivá teheték volna őket (kvázi állandóvá), azaz leginkább a megfelelő mennyiségű szabadidővel és anyagi lehetőségekkel bíró állampolgárok terepévé. Másrészt a megyei, másodfokú gyűléseknek adott fontos jogok ugyanezzel a következménnyel járhattak volna: a forradalom alatt végig jellemző volt, hogy az elektorok igen gyakran jóval magasabb társadalmi osztályú polgárok, sokszor egyébként önkormányzati képviselők voltak (azaz a *censure du peuple* sok tekintetben a „vidék vétője” lett volna Párizssal szemben). Az is kétségtelen tény, hogy ezek a következmények aligha lettek volna Condorcet és a girondisták ellenére. A tervezet tehát, bármilyen furcsán hangozzék is, de túl demokratikus és túl elitista volt – egyszerre.

A forradalom „organikus alaptörvénye”

Végül a Gironde bukása gyorsította fel az eseményeket: a már a Hegypárt által dominált Konvent két hét vita után elfogadta az alkotmány (és egy új emberi jogi nyilatkozat) szövegét, melyet aztán népszavazásra bocsátott. A folyamat hirtelen felgyorsulásának okait jól ismerjük: a Gironde képviselőinek eltávolítása a törvényhozásból kiváltotta az úgynevezett föderalista lázadást az ország nagyjából harmadában (miközben a fentebb említett, enyhén szólva is különleges körülmények továbbra is fennálltak), az alkotmány célja a helyzet pacifikálása volt, az igazi polgárháború elkerülése. Ilyen értelemben nem is maga az alkotmány szövege volt igazán fontos, hanem a nép általi elfogadása.

A kissé sematikus történelemkönyvek a „jakobinus” diktatúra valamiféle természetes és igen gyors kialakulásáról beszélnek a girondiak bukása után – ennek

éppen az ellenkezője volt igaz. A már mintegy száz képviselőjétől megfosztott (a 29 letartóztatott girondi mellett 73 az ellen tiltakozó képviselőtől is elvették a mandátumát) Konventben az 1792 szeptembere óta kormányzó Síkság–Gironde-koalíciót valóban felváltotta a Síkság–Hegypárt szövetség²⁶ (majd júliusban került be a Közüdv Bizottságba Couthon, Saint-Just és végül Robespierre), de távolról sem diktatúráról volt még szó, hanem éppen ellenkezőleg: romokban heverő szuverenitásról.

A Konvent tekintélyének finoman szólva sem tettek jót a párizsi szekciók rá irányuló ágyúí, de a Konvent, a két bizottság és a minisztériumok viszonya is a lehető legkevésbé volt tisztázott (az hébert-isták például a befolyásuk alatt tartották a hadügyminisztériumot), a Kommün egyszerre volt a törvényhozó veszélyes vetélytársa, miközben maga sem irányította az őt alkotó szekciókat. A szekciókon belül egészen őszig változó kimenetelű harcok dúltak a mérsékeltek és a radikálisok között (melyekbe igen gyakran avatkoztak bele más szekciók a „fraternizálás” jegyében, elsősorban a radikálisok oldalán), sőt elindultak a később a lehető legerőteljesebbé váló küzdelmek a szekciók közgyűlései (*assemblés générales*) és felügyelő bizottságai (*comités de surveillances*) között a politikai hatalomért, amibe pedig a klubok és a népi társaságok folytak bele, gyakran dominálva a döntéseket.

Vidéken sem volt jobb a helyzet: inkább a Gironde felé hajló megyék és inkább hegyparti körzetek (*districts*) álltak egymással szemben, szekciók és klubok csatáztak az egyes önkormányzatok irányításáért a megválasztott helyi vezetőkkel, a Konvent biztosai pedig folyamatos összeütközésben voltak a helyi adminisztrációval, de gyakran a kormány küldöttjeivel is (ezekben a vitákban a biztosok, a helyi adminisztráció és a küldöttek politikai színezete sem volt jelentéktelen). Mindebbe belerobbant az úgynevezett föderalista lázadás, amely már nemcsak a különböző testületek legitimációs és hatalmi harcáról szólt, hanem egészen nyíltan a Konvent (és helyi biztosai, a hatalmát támogató klubok és népi társaságok) legitimitását kérdőjelezte meg: mintegy harminc megyében megyei közüdv bizottságok alakultak, azaz nyíltan hadat üzentek a központ közigazgatási (és rendőri-represszív) hatalmának is.

A *sans-culotte* mozgalom nagy korszaka (amely 1792 nyarától 1793 decemberéig tartott) iránt érzett minden szimpátiánk ellenére sem hallgathatjuk el véle-

26 Nem lehetséges itt kitérnünk a Gironde–Hegypárt-harc részleteire, de egy eleme a küzdelemnek témánk szempontjából is fontos. A Konvent-választások utáni, fentebb leírt egyensúly mindenhol jellemző volt – kivéve Párizsban, ahol csak a Hegypárt jelöltjei (ez sem volt kevésbé impozáns névsor: Robespierre, Danton, Saint-Just, Couthon, Marat, Billaud-Varenne, Collot d’Herbois, Desmoulins...) jutottak mandátumhoz. Ez állandó zsarolási potenciált jelentett számukra a Konvent felett (kiegészítve a Kommün nyomásával, a Konvent karzatával, az említett felkelésekkel, a *L’Ami du peuple*-lél és a *Père Duchêne*-nel) és egy olyan kép kialakítását, hogy „a párizsi nép mellettük áll”. Az egyre romló külső és belső helyzetben a Hegypárt lassan meggyőzte a Síkság képviselőit, hogy a *vote utile* az ő programjuk: a forradalom megmentése nem lehetséges csak a néppel való szövetségben (azaz bizonyos követeléseinek kielégítésével, de egyben féken tartásával is). A Gironde szövetségi politikája a volt *Feuillants* (sőt royalista) rétegekkel a rend, a társadalmi konzervativizmus nevében egyszerűen illúzióvá vált a Síkság számára is. Ebben az értelemben Mathiez sokat kárhoztatott felfogása a Gironde és a Hegypárt „osztályharcáról” nem volt tévedés. Másrészt persze igen: nem „képviselet” a két csoport más osztályokat, és alapvetően a politikai-gazdasági nézeteik sem igen tértek el egymástól (a stratégiájuk annál inkább). Még a képviselők pontos „frakcióba sorolása” is igen problémás, a történetírás erre való kísérleteinek összefoglalása: Pertué, 1981.

ményünket: aligha volt igaza Soboulnak és előtte Kropotkinnak vagy Guérinnek,²⁷ akik a *sans-culotte* mozgalom esetében a közvetlen demokrácia modelljéről beszéltek a hegypártiak képviseleti rendszerével szemben. Az utóbbi nagyon is létezett, az előbbi nemigen: ez a népi demokrácia nem egy rendszer volt, hanem leginkább rendszertelenség, a szuverenitás nem a nép kezében volt, hanem leginkább senkiében, márpedig ha a szuverenitás kérdése nincs pontosan rendezve egy társadalomban, akkor a szuverenitás egyszerűen nem létezik. Tulajdonképpen a szuverenitás egyetlen hordozója a közvélemény volt: ez igen élővé tette a folyamatokat, de teljesen kontrollálhatatlanná is. Nem a lázadás jogáról volt szó, a képviselők ellenőrzéséről, akár visszahívásáról és így tovább, hanem a szabályok hiányáról – nem „közvetlen demokrácia” volt ez, hanem inkább permanens forradalom, amelyről 1793 nyarára világossá vált, hogy minden stabilizálódást lehetetlenné tesz. A magunk részéről szomorúan, de meg kell állapítanunk: a *sans-culotte* politikai gyakorlat lassan az egész politikai társadalom szétverésével fenyegetett.

Nem a diktatúra kezdete volt ez tehát – hanem igazi káosz. Kevésbé a nép szuverenitásának közvetlen gyakorlásáról volt szó, mint inkább a politika intézménytelenedéséről: senki sem tudta pontosan megmondani, hogy ki, miben rendelkezik döntési jogkörrel, és paradox módon ez egyre inkább csökkentette a nép hatalmát. Az alkotmányos rendkívüli állapot már 1792 augusztusa óta fennállt, és alapvető problémája sem változott: hogyan lehetne a forró időközön (azaz a nyílt felkeléseken) kívül is intézményesíteni a nép hatalmát? Erre volt válasz az 1793-as alkotmány.

A már a Gironda bukása után létrejött hegypárti alkotmány-előkészítő bizottság Héroult de Séchelles által benyújtott tervezete is erre kereste a választ, miközben meg akarta őrizni az akkor még mindenki által vallott alapelvet: a cél a képviseleti kormányzás és a nép által közvetlenül gyakorolt szuverenitás összeegyeztetése, intézményes megoldások keresése annak érdekében, hogy a nép (előzetesen vagy utólag) „cenzúrával” éljen a törvények felett. A társadalmi szerződés koncepciója ekkor már a Konvent alapvetése volt: „az általános akaratot nem lehet képviselni” – miközben mindenki alapvetően képviseleti rendszerben gondolkodott... Ez néhol tulajdonképpen csak a retorikában öltött testet, ilyen volt annak ezerszeri leszögezése, hogy a törvényhozás tagjai nem képviselők (*représentants*), hanem csak a nép mandátumával (*mandataires*) bírók, de azt nehéz volt megmondani, hogy ennek mi is a jelentősége a gyakorlatban.

Az elfogadott alkotmány szándékosan a lehető legideologikusabb (ellenfelei szerint utópikus: „cél a közös boldogság” – szól az alkotmány sokat idézett első mondata)²⁸ megfogalmazásokat kereste, az idea valóban egy „társadalmi szerződés” létrehozása volt – miközben bizonyos megoldások aligha voltak függetlenek a politikai helyzettől (bár alighanem minden alkotmánnyal ez lehet a helyzet). Elsősorban a népi részvétel kérdéseire gondolhatunk itt, ahol az alkotmány erősen inga-

27 Vö. Soboul, 1968, 1983; Kropotkine, 1909; Guérin, 1947.

28 Vö. Robespierre talán legszebb beszédével (pedig őszintén szólva, igen magas a mérce): „Az ember boldogságra és szabadságra született, és mindenütt rabszolga és szerencsétlen. A társadalom célja megőrizni az emberi jogokat és kifejlődésüket elősegíteni, mégis mindenütt elnyomják és lealacsonyítják őket.” (*A képviseleti kormányzásról*, 1793. május 10.)

dozott elvek, teóriák és igen gyakorlati politikai kérdések (elsősorban a föderalista lázadás kontextusáról volt szó: vajon a nép közvetlen részvétele nem jár-e a girondiak – vagy egyenesen az ellenforradalom – visszatérésével), azaz tartós megoldások és efemer félelmek között.

Ez egyébként bizonyíték lehet arra is, hogy az alkotmány távolról sem volt csupán valamiféle politikai machináció vagy egy meglehetősen cinikus hegy párti stratégia része: elfogadásakor nagyon is számoltak a bevezetésével, hónapok teltek el politikai vitákkal és harcokkal (melyekről még szólni fogunk), míg végül az alkotmány életbe lépésének felfüggesztéséről döntöttek.

Az 1793-as alkotmány talán leghíresebb kitételei az emberi jogok „szociálisabb” megközelítéséről szólnak. Mindezek alapját Robespierre javaslata jelentette (ezeket „enyhítették” és valamiféle kompromisszum keretében közelítették az 1789-es nyilatkozathoz). Robespierre nem készített saját alkotmánytervezetet, ellenben az emberi jogokról szóló beszéde (*A tulajdonról és az emberi és polgári jogok deklarációjáról*, 1793. április 24.) a forradalom leghíresebb szónoklatai közé tartozik. Robespierre emberi jogi nyilatkozata így kezdődött: „A társadalom célja az ember természetes és elidegeníthetetlen jogainak és minden képessége kifejlődésének biztosítása.” A Robespierre-féle új emberi jogok nyilatkozata a szabadsággal egyenértékű természeti joggá tette az egyenlőséget, sőt az élethez, a megélhetéshez való jogot is. Még közismertebb talán, hogy a tulajdonhoz való jog kikerült a természeti jogok köréből, és társadalmi-történelmi intézmény lett belőle, melyet az elsődleges jogok (elsősorban mások élethez való joga) korlátozhatnak.²⁹ „Mi hát a társadalom legelső célja? Hogy megvalósítsa és betartsa az ember elévülhetetlen jogait. Melyik ezek közül a legelső? A létezés és a megélhetés joga. A társadalom legfőbb törvénye tehát az, amelyik a társadalom minden tagjának biztosítja a megélhetés jogát; az összes többi ennek van alárendelve; a tulajdon csak arra való és azért van biztosítva, hogy megszilárdítsa az előbbi jogot.” Az érvelés is klasszikussá vált mára: „Amikor meghatároztátok a szabadságot, az ember elsődleges, legszenvedőbb természetes jogát, joggal mondtátok, hogy korlátja a másik ember szabadsága; miért nem alkalmaztátok ezt az elvet a tulajdonra, mely társadalmi intézmény? (...) A ti deklarációtok nem az emberek, hanem a gazdagok jogainak kinyilatkoztatása.” Azaz a Robespierre-féle nyilatkozat nyelvén: „A tulajdonhoz való jog, mint minden más jog, határa mások jogai tiszteletben tartásának kötelessége, azaz ez a jog sem sértheti embertársaink biztonsághoz, szabadsághoz, az élethez vagy a tulajdonhoz való jogát.”

Az alkotmány sokat engedett ebből a későbbi századokra oly nagy hatást tett nyilatkozatból: a tulajdon újra elidegeníthetetlen természeti jog lett. A jogok közé bekerült azonban az egyenlőség is, amely az 1789-es nyilatkozatból még hiányzott (a sorrend a felsorolásban azért sokatmondó: egyenlőség, szabadság, biztonság, tulajdon). Azaz a tulajdon továbbra sem egyszerűen társadalmi-történelmi intéz-

29 Egy másik híres beszédében Robespierre még tovább megy: „Minden olyan kereskedelmi spekuláció, amely embertársaim életét teszi kockára, nem kereskedelem, hanem útonállás és testvérgyilkosság.” (*A közellátásról*, 1792. december 2.) Ezekről a kérdésekről lásd: Bart–Clère–Courvoisier, 1997. 220–271.

mény, mint Robespierre-nél – erre utal az is, hogy a biztonsághoz fűződő jog érinti mindenki szabadságának, jogainak és tulajdonának a sérthetlenségét is. Ezzel ellentétben az alkotmány szó szerint veszi át a Robespierre-féle tervezetből a munkához vagy munka nélkül a közsegélyhez való jogot (és a társadalom kötelezettségét): „A közsegélyezés szent kötelesség. A társadalom köteles biztosítani valamennyi tagjának létfenntartását, akár úgy, hogy munkát ad nekik, akár úgy, hogy ellátja a létfenntartás eszközeivel azokat, akik nem tudnak dolgozni.” Sőt, a történelemben először történik meg bizonyos szociális jogok alkotmányba foglalása is: „Az oktatás mindenki szükséglete. A társadalomnak minden erejével elő kell segíteni a közismeretek fejlődését és az oktatást mindenki számára elérhetővé tenni. (...) A társadalom garantálja jogai élvezetének és megőrzésének lehetőségét mindenki számára, ennek biztosítása a nemzet szuverenitásán alapul.”³⁰

A végrehajtó hatalom iránti, az egész forradalomra (tulajdonképpen még a Direktóriumra is) jellemző mély bizalmatlanság a hegypártiak szemében már nemcsak a királyra vonatkozott, hanem a végrehajtó hatalom különállásának bármilyen formájára.³¹ A girondiakra kevésbé volt jellemző ez a bizalmatlanság, ők inkább a háború különleges körülményei miatt támogatták a jól ismert megoldást: a végrehajtó hatalom olyannyira a törvényhozás alárendeltjévé vált, hogy tulajdonképpen magának a törvényhozásnak egy (havonta megújított) bizottsága vette át a szerepét, amely teljes alárendeltségben tartotta a minisztériumokat. Ez volt a híres Közűdvi Bizottság (amely már 1793 áprilisától, azaz a Gironde bukása előtt, létrejött).

Az alkotmányt érintő kritikák (az alkalmazhatatlanságán, előkészítetlenségén és utópikusságán kívül)³² legélesebben éppen ez ügyben fogalmaztak: az utókor gyakran *monstre acéphale*-nak (fej nélküli szörnyetegnek) nevezte. Az alkotmány végül is nem tette meg a döntő lépést a végrehajtó hatalom lényegi megszüntetésére, de kikerült belőle a végrehajtó hatalom közvetlenül a nép általi választása (ami Condorcet-nak az utókor által legtöbbször kritizált ideája volt, annak nehézkes megvalósíthatósága miatt): a 85 megye választási gyűlései (azaz a másodfokú, elektori gyűlések) prezentálnak egy-egy jelöltet, közülük a törvényhozás választja ki a 24 tagú Végrehajtó Tanács (*Conseil exécutif*) tagjait.³³ Már ezek a rendelkezések is kizárták valamiféle homogén, egységes politikai akarat köré szerveződő végrehajtó hatalom kialakulását. Ráadásul évenként, tehát törvényhozási ciklusonként a Tanács fele kötelezően megújult. Az, hogy a végrehajtó hatalom élén egy személy álljon (egy miniszterelnök vagy köztársasági elnök) a forradalmárok rémálmainak

30 Az emberi jogok nyilatkozata és az alkotmány szövege (egy rövid bevezetővel): Godechot, 1993. 69–92.

31 A legtisztábban, mint mindig, Robespierre: „A társadalom bajai sosem a néptől származnak, mindig csak a kormányától. A nép érdeke közérdek, a kormányon levők érdeke magánérdek. (...) Vegyék szemügyre azt a vitathatatlan alaptételt: a nép jó, a képviselői megvesztegethetőek, a nép erényében és szuverenitásában kell keresnünk az ellenszert a kormányzat bűneivel és despotizmusával szemben.” Vagy: „Minden alkotmány, amely nem feltételezi, hogy a nép jó és a kormány megvesztegethető: tévedés.” (*A képviselői kormányzásról*, 1793. május 10.) Minderről lásd: Biard–Serna, 2003. 1–15.

32 Az utókor ezen toposzai leginkább a girondiaktól eredtek: *squellette*, *pancarte*, vagy Sièyes: *table des matières*. Langlois, 1988. 374.

33 A Saint-Just-féle tervezet még minden megyének adott volna egy-egy helyet, azaz a Tanács 85 tagból állt volna, ez minden kollektív fellépést illuzórikussá tett volna – és éppen ez volt a cél.

a része volt, egyébként is az 1791-es alkotmány meglehetősen csúfos bukása mindenki számára egyértelművé tette: a törvényhozás a népi legitimáció hordozója, a végrehajtó hatalom a monarchikus elvé. Az *ancien régime* másik démonja a két-kamarás törvényhozás volt – mindkét jelenség ellentmondana az egyenlőségnek, hiszen többletjogokat adna egy embernek vagy emberek csoportjának, azaz a cél nem a kompromisszum volt a két hatalmi ág között (mint 1791-ben), hanem a végrehajtó hatalom teljes alárendelése a törvényhozásnak.

Az alkotmány központi ideája a miniszterek és a Végrehajtó Tanács elválasztása volt egymástól, így a miniszterek nem alkothattak kollegiális testületet, a Tanács szerepe pedig az volt, hogy közvetítsen a törvényhozás és a miniszterek között. Ez a Végrehajtó Tanács olyannyira alárendelt a törvényhozásnak, hogy az alkotmányjogászok a hatalommegosztás elve egyenes cáfolatának tartják az alkotmányos megoldást: lényegében arról van szó, hogy a Tanács szolgálja végrehajtja a törvényhozás által alkotott törvényeket (maga semmiféle törvényhozási akust nem kezdeményezhet, tehát még rendeletet sem), és felügyeli a minisztereket, akik nemcsak hogy nem alkothattak testületet (azaz a gyakorlatban valóban nincs „kormány”), hanem tulajdonképpen az adminisztráció legfelső tisztviselői csupán (a nevük sem miniszter, hanem *agent en chef*). Őket ugyan a Tanács nevezi ki, de jogkörükről a törvényhozás dönt. A végrehajtó hatalom ilyen mérvű alkotmányos lefokozása azonban nemcsak a törvényhozás dominanciájának elismerésével történt, hanem a nép felemelésével is.

Sajnálatosan kevészer emlegetett tény az alkotmánnyal kapcsolatban, hogy általa először esett a gyakorlatban is egybe a (férfi) franciák közössége a citoyenekével: az alkotmány megtiltotta a rabszolgaságot (majd később a Konvent foglalja mindezt törvénybe), mindösszesen egy év helyben lakást írt elő az állampolgári jogok gyakorlásához, és végre megadta a politikai jogokat a cselédeknek (*domestiques*) is, akiket még az 1792. augusztusi, a cenzust eltörlő rendeletek is kizártak a *citoyenek* köréből. Az alkotmány demokratikus irányultsága nehezen lehetne világosabb: a nemzet és az aktív polgárok helyett a szuverenitás birtokosa a nép, amelynek minden állampolgár automatikusan tagja („a szuverén nép a francia *citoyenek* univerzalitása”). Nemcsak deklarációról van szó, hanem a nép szuverenitása közvetlen gyakorlásának lehetőségéről is, annak leszögezéséről, miszerint a kijelentésnek, hogy „minden hatalom a néptől ered”, nagyon is vannak következményei. Ennek elsődleges kifejeződési formái a kantonként felálló elsőfokú választási gyűlések, melyek 200–600, választójoggal bíró állampolgárból állnak: ezek a népszuverenitás elsőrendű intézményei, ahol a nép gyűléseken, azaz kollektíven gyakorolja a szuverenitását.

A második elem maga a törvényhozás: megválasztása immár közvetlenül történik a fenti gyűléseken, 40 ezer lakosra jut egy képviselő. Az 1793-as alkotmány „találta fel” Franciaországban a választási körzet fogalmát (addig listás szavazás volt) – a közvetlen, de kétfordulós választási rendszer (ahol a második fordulóra a két legtöbb szavazatot szerzett jelölt kerül be) is maradandónak bizonyult az ország alkotmányos rendszerében. Az egyéves mandátumra megválasztott törvényhozó hatalmat (*Corps législatif*) illetően az alkotmány aligha hagy kétséget. Barère,

a vitában elmondott szavaival: „Csak egy hatalom létezik, a nemzet hatalma, amely a törvényhozó testületben ölt testet.” A törvényhozás javasol törvényeket és rendeleteket, illetve ellenőrzi a Végrehajtó Tanácsot. A Konvent, a törvényhozás, mindenhatósága sok tekintetben a forradalom általános tendenciája volt, 1793-ban a kérdés nem a hatalmi ágak megosztása volt (az egyébként szintén a nép által választott igazságszolgáltatási hatalmi „ág” tagjai egyszerű hivatalnokok voltak, minden népképviselői karakter nélkül: ez utóbbi státuszt explicite is megtagadta tőlük az alkotmány), hanem a népi szuverenitás közvetlen gyakorlásának problémája.

A harmadik elem egyrésztől magának az alkotmánynak a népi elfogadása és az alkotmány revíziójának kizárólagos népi lehetősége: azaz a törvényhozás nem kezdeményezhet, csak maguk az elsőfokú gyűlések. Ezt nem is kötötték különösebben restriktív szabályokhoz. A megyéknek legalább a felében a gyűlések tizede (azaz összességében a gyűlések öt százaléka) javaslatára megindulhatott a folyamat: a Konvent összehívja az összes elsőfokú gyűlést, ha ezek többsége egyetért a revízióval, akkor összehívna egy alkotmányozó gyűlést (a törvényhozási választások szabályai szerint), amely dönthet a revízió sorsáról.

A legfontosabb és legeredetibb (mármint a mai „képviselési demokráciák” szempontjából, hiszen mint láthattuk, 1789 óta a levegőben – és a politikai gyakorlatban – volt a probléma): a nép közvetlen részvétele a törvényhozási folyamatban. A képviselők csupán „javasolják” a törvényeket, a törvényhozás aktusát azonban együtt gyakorolják a néppel: ennek komoly korlátja volt, hogy mindez csak a törvényekre volt igaz (melyek körét egyébként igen szélesen szabta meg az alkotmány),³⁴ a rendeletekre ez a népi „vétó” nem vonatkozott. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az elsőfokú gyűléseknek 40 napja volt egy törvény törvényhozási elfogadása után, hogy vétóval éljenek: egy-egy elsőfokú gyűlés összehívásához a tagok ötödének aláírására volt szükség, de a határozathozatalhoz már a tagok többségére. Ha az elsőfokú gyűlések legalább egytizede a megyék felében kifogást emel a törvény ellen, akkor össze kell hívni az ország összes elsőfokú gyűlését a törvény megítéléséhez (ha ez a folyamat nem indul el, akkor a törvény automatikusan életbe lép, azaz a nép „hallgatólagosan” elfogadta).

Ez nehezen tagadhatóan, a gyakorlatban meglehetősen valószínűtlenné tette a nép a *posteriori* szankciós jogát a törvényeket illetően: az elsőfokú gyűlések összehívása szabályait erősen szigorították, a 40 napos határidő a korabeli híráramlási és közlekedési viszonyok között igen szűknek számított. Egyszerűen, komoly kérélyeket vetett fel a dolog azt illetően, hogy az alkotmányozók valóban úgy gondolták-e: az utólagos népi „cenzúra” (legalábbis rendszerszerű) működtetése kívánatos volna. Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a girondi alkotmány az elsőfokú gyűlések kvázi állandó üzemelésével számolt, azaz a népi cenzúra valódi fennállásával.

A későbbi fejleményeket illetően szintén beszédes volt, hogy az alkotmány szinte semmit sem tartalmazott a népi társaságok és a klubok tárgyában (mint jól tudjuk, a hegyparti kormányzás számolta fel azokat, leszámítva a jakobinus klubot).

34 Csak törvényekkel lehetett szabályozni az egyéni jogokat és szabadságokat, továbbá a költségvetési, a pénzgazdálkodási, a háborúval összefüggő és a közoktatást érintő kérdéseket.

Kétségtelenül először az 1793-as alkotmány ismerte el alkotmányos jognak a népi társaságok alakítását és kollektív petíciós jogukat, de ezen kívül semmilyen szerepet sem szánt nekik a demokratikus akaratformálásban – noha jól tudjuk, hogy ezek voltak a népi mozgalom legfontosabb szereplői 1790 óta. Ha ezt kiegészítjük az elsőfokú gyűlések összehívásának elég szigorú szabályaival (a párizsi szekciók igen gyakran ülészetek, de egészen biztosan nem kellett a potenciális résztvevők felének jelen lennie határozathozatalaikhoz), akkor talán nem elsietett a megállapításunk, hogy az alkotmányozó képviselők nem nagyon vették tekintetbe a népi mozgalom valóságát, inkább semlegesíteni, mint egyszerűen intézményesíteni kívánták azt. A már bujkáló Condorcet szavaiban sok volt ugyan a túlzás, de nem kevés az igazság sem: „A nép barátai milyen hamar a nép megvetőivé válnak, amint az csupán saját értelmének kíván engedelmessé válni. Szüntelenül a nép jogairól szónokolnak, de amint az egész nép igazi jogainak gyakorlásáról volna szó, meglepődve hallhatjuk az ajkukon a régi arisztokrácia indolens elveit.”

De talán inkább arról volt szó, hogy a hegyparti alkotmányozók egyre kevésbé feltételezték, hogy a törvényhozó hatalom is lehet elnyomó, nem csak a kormány. Az 1793 áprilisa és júniusa közti „elcsúszás” oka egyszerűen az volt, hogy a Hegypárt ellenzékéből kormányra került... A népi részvételt illető restriktívok jól mutatják a hatalomra jutott Hegypárt demokratikus elkötelezettségének erős határait: a cél ekkor már a Konventre nehezedő népi nyomás csökkentése volt, amiben hajlottak kompromisszumokra (mivel távolról sem voltak biztosak benne, hogy bírják a nép bizalmát), de mindezek – Saint Just szavaival – a *rallier le souverain* (azaz a szuverén, a nép) csatlakoztatása a Konventhez politikájának eszközei voltak, nem a népszuverenitás közvetlen érvényesítésének őszinte óhajtásáé.

Lényegében a közvetlen népszuverenitást érintő minden kérdésben fokozatos visszalépés történt a Condorcet-féle tervezettől. Már a Bizottság tervezete is teljesen kiforgatja eredeti jelentéséből a „népi cenzúra” intézményét is: nem egy törvény népi szankcionálásáról van immár szó, hanem egyes képviselők személyéről (azaz valamiféle visszahívási jogról). A tervezetben ez talán a Gironde elleni fellépés utólagos törvényesítésére szolgált, az eljárás azonban nem egyszerűen szembement az 1789-es alapelvvel (azaz hogy a képviselők az egész nemzet képviselői, nem a választókörzetükéi), de lassan ráeszmélnek arra is, hogy a politikai valósággal és érdekekkel is. A föderatív lázadás körülményei között nagyon is könnyen elképzelhető volt, hogy az elsőfokú gyűlések igen sok helyen hegyparti Konvent-képviselőket fognak visszahívni. Végül Couthon javaslatára (beszédes indoklással: előfordulhat, hogy a többség maga *corrompu*...) ki is került a „népi cenzúra” intézménye az alkotmány végleges szövegéből. Ezzel nemcsak a népi ellenőrzés egy fontos eleme esett el, de az a régi hegyparti elv is, amelynek értelmében a népi szuverenitás gyakorlásának fontos feltétele, hogy a képviselők ne legyenek függetlenek teljesen a képviseltektől – azaz a képviselők teljes függetlenséget élveztek továbbra is.

A másik javaslat egy *jury national* létrehozását jelentette volna, azaz egy nép által (a törvényhozással egy időben) választott testületét, amely mintegy bíróságként működött volna a képviselők és az adminisztráció tagjai felett. A Konvent

ezt is a lehető leghűvösebben fogadta: véleménye szerint ez is egy delegált hatalmat jelentene (azaz nem vinne közelebb a közvetlen népszuverenitáshoz), ráadásul a népszuverenitás legfontosabb szerve, azaz a törvényhozás fölé helyezne egy intézményt. Egyébként van már egy ilyen *jury national*, úgy hívják: közvélemény. Egyedül éppen Robespierre érvel (nem túl vehemensen) egy intézmény mellett, szerinte a törvényhozó despotikus hatalma ellen hatékony szerepet játszhatna, éppen a népi felkelések elkerülésében is. Végül ezt az intézményt is elvetette a Konvent. A „*sans-culotte* demokráciából” inkább kifelé mutatott az is, hogy az alkotmány minden szinten kötelezővé tette a titkos szavazást (noha az alkotmány elfogadásáról még sok helyen nyíltan szavaztak), ami ennek a demokráciának az egyik igen jellemző összetevője volt, elsősorban a párizsi szekciókban, de vidéken is.

Egyszóval, a Konvent szinte kizárólagos szuverenitása aligha lehetett kérdéses, bár talán Mathiez szavai kissé túlzóak (hiszen az igen rövid törvényhozási ciklusok, azaz az állandó választások, a választott adminisztráció igen széles köre, az utólagos népi referendum lehetősége azért árnyalják a kérdést): „minden a törvényhozás (és a törvényhozásban uralkodó párt) egyeduralma felé mutatott”.

A népszuverenitás közvetlen gyakorlásának színtere a kanton, azaz az egy elsőfokú gyűléshez tartozó emberek közössége. Azért fogalmaztunk ilyen furcsán, mert az alkotmány ugyan megtartja az 1791-től létező hármasterritóriális adminisztratív tagozódást (megye, körzet, település), de érdekes megoldással él, mivel ezen valójában nem a területi felosztást értették, hanem a nép „eloszlását” (azaz ennyi megmaradt Saint-Just „kleiszthenészi” javaslatából). A közigazgatás és az igazságszolgáltatás tagjai továbbra is választhatóak (előbbieket két éves mandátumra, utóbbiak csak egy évre), de – elsősorban a föderalista lázadás körülményei között, ahol a helyi adminisztráció függetlenedett Párizstól – leszögezték, hogy ezek „semmiféle képviselői jelleggel nem bírnak”, azaz csupán választott hivatalnokok. Érdekes módon ezzel a girondiak is egyetértettek (akik távolról sem voltak „föderalisták”).

A nagy viták inkább két kérdésben zajlottak a pártok között: a kömmünök (a települések) egységes igazgatása, illetve a körzetek és a megyék közti viszony szabályozásában. A Gironde célja a nagyobb kömmünök (mindenekelőtt Párizs) adminisztratív felosztása volt, aminek politikai motivációja egyértelmű volt: a párizsi Kömmün (azaz önkormányzat) a törvényhozás veszélyes vetélytársa volt.³⁵ A Gironde bukása leveszi a dolgot a napirendről, ahogy az alkotmány fogalmaz nem kevés idealizmussal: a kömmün, a hely és intézmény: ahol *le peuple en famille qui régît ses affaires* (a nép családi körben intézi ügyeit), vagy az utánozhatatlan Saint-Just szavaival: *il ne faut pas diviser des amis*.

A másik kérdés is inkább politikai volt: a megyei adminisztrációkban a girondiak befolyása érvényesült, a körzetekben inkább a Hegypárté. A girondiak javasla-

35 Lanjuinais: „Oszlassátok fel a nagy kömmünöket, különösen Párizsét, különben nem lesz köztársaságunk!”, vagy Buzot (Washington példájára hivatkozva): „Nem elpusztítani akarjuk Párizst, hanem megmenteni az anarchiától, Párizs túl nagy ahhoz, hogy egy kömmün legyen, és veszélyes, hogy ott található a törvényhozás is”. Collot d’Herbois válasza nem kevésbé politikailag motivált: „Ha felosztjátok a kömmünöket, fel fogjátok darabolni a köztársaságot is” (a Gironde semmi ilyesmit nem akart). Dorigny, 1994. 221–235.

ta *grandes communes*-ök létrehozása volt (és szóltak gyakorlati érvek is mellette),³⁶ ami szinte automatikusan együtt járt volna a körzetek rendszerének megszüntetésével. A föderalista lázadás során a konfliktus még inkább kiéleződött, hiszen főleg megyei adminisztrációk szálltak szembe a Konventtel. Végül az alkotmány meghagyta az eredeti megoldást, a megyékkel való politikai leszámolásra végül a forradalmi kormányzat létrejöttékor került sor, amikor az adminisztratív jogkörök nagy részét elvonták tőlük a körzetek és a kömmünök javára.

Az 1793-as alkotmány létrehozásának pár hónapja visszahozta sok tekintetben 1789 szellemét: ugyanazok a forró szónoklatok hangzottak el a teoretikus útkeresés során, az új *cité*, az új ember megteremtésének igénye, a hit az emberi racionalitás, egy olyan képzeletvilág erejében, amely teljesen új társadalmi szerződést teremthet meg. Ebben a kontextusban az igazságszolgáltatás rendszerének elképzelése is 1789 közvetlen örököse: a lehető legnagyobb bizalmatlanság a bírák és a néptől elkülönült igazságszolgáltatás intézményeivel szemben – és a szinte valóságos hit a nép erényességében. Az alkotmány célja egy igen egyszerű és sematikus intézményrendszer létrehozása volt, ami a legjobban elősegíti a nép részvételét az igazságszolgáltatási rendszerben is – valamiféle „harmadik hatalmi ág” elképzelése fel sem merült.

Mint általában a korszakban, a szavak gyakran erősebbek, mint a valóság,³⁷ de a cél mindenképpen az volt, hogy civil, választott békebírák kezébe adjanak minden ügyet, ahol ez lehetséges; minél kevesebb perre kerüljön sor, ezzel is megőrizvén a társadalom egységét. Az igazságszolgáltatás tehát féluton áll a népi igazságszolgáltatás és egy elkülönült intézményes rendszer között. A megoldás: a bírák választása. A békebírákat az elsőfokú gyűlések választják meg, ahogy a másodfokú ítélkezés bírait (*arbitres publics*) is, a büntetőügyek és a felsőbb bíróságok tagjait pedig a megyei elektorok.

A hadsereget illetően az alkotmány kettősségére lehetünk figyelmesek: miközben a hadsereg vezérkarát szigorúan a törvényhozás alá rendeli („két kontinens hőse”, az osztrákok karjaiba futó La Fayette és Dumouriez árulása még mindenki emlékezetében ott élt), távolról sem a hadsereg depolitizálása a cél – éppen ellenkezőleg.³⁸ A hadsereg politizálása 1792-től nem veszély volt, hanem inkább követelmény: a *citoyen-soldat*-nak nemcsak hogy informálnak kell lennie a közügyekben, hanem lehetőséget kell neki adni, hogy részt is vegyen azokban. A cél nem a katonák társadalomból való kizárása, hanem a republikánus morállal való átítatásuk: az 1793-as alkotmány ezért nemcsak a szavazati jogot biztosítja nekik, hanem a népi társaságokban és klubokban való részvétel jogát is, politikai petíciókat is

36 A forradalom minden régi parókiából kömmünt hozott létre, a girondiak az Alkotmányozó Nemzetgyűlés ezen döntését (*préjugé gothique*) illető kritikája nem volt alaptalan: 40 ezer felett volt a kömmünök száma 1790-ben (ezt később racionalizálták némileg, de napjainkban is 35 ezer körül van a számuk – igaz, nagyobb területen és a tengeren túli megyéket is beleértve).

37 Barère: „nem őrizhetünk meg az alkotmányban olyan *funeste ridicule* intézményt, mint a bíróságokat”, vagy Hérault de Séchelles szerint a bírák *insectes qui vivaient dans les plaies*. Bourderon, 1995. 124.

38 Dupuy, 2005. 102–124.

alálíthatnak mint egyének (azonban magában a hadseregben nem hozhatnak kollektív határozatokat).

Az alkotmány talán leghíresebb rendelkezése, a felkelés jogának kodifikálása³⁹ gyakorlati jelentőségénél jóval fontosabb volt szimbolikusan. Végeredményben a francia forradalom, mint forradalom, utólagos legitimitációját jelentette: a Bastille elfoglalását, az „asszonyok menetét”, a második forradalomét és a júniusi népfelkelését is. Ennek jelentőségét nehéz volna túlbecsülni (az utókor nagyon is tisztában volt ezzel: minden valamirevaló forradalmár első számú hivatkozási pontjává lett), noha őszintén szólva a kor kontextusában inkább a forradalom népi szakaszának a lezárását jelentette. Hiszen túl azon, hogy éppen szembement azzal, amit Robespierre, még ellenzékben, képviselt („az elnyomásnak való ellenállást alávetni törvényekben meghatározott formáknak, az önkényuralom utolsó csele”), a lehető legkevésbé volt jogilag kidolgozott – és nehezen rejthetjük el a meggyőződésünket, hogy ez nem volt véletlen.

Az ostromállapot törvényét, amit a baloldali ellenzék 1789 óta a legkeményebben ostromozott, valóban hatályon kívül helyezték (a törvényt még az októberi „asszonyok menete” után hozták meg, s első jele volt annak, hogy a törvényhozók komoly represszióval kívánják sújtani a népi mozgalom erőszakos kitöréseit), de az összes, minden képviseleti rendszerre jellemző, szokásos rendfenntartási szabályok életben maradtak. Szkepticizmusunk másik oka: mint láthattuk, az elsőfokú gyűléseket csak igen restriktív szabályok között lehetett immár összehívni (jóval szigorúbbak voltak, mint 1790 óta bármikor!) – noha ezek voltak a felkelések első számú szervezeti koordinálói (azaz a nagyvárosi szekciók, nemcsak Párizsban, hanem a két iskolapéldában, Lyonban és Marseille-ben is, ahol a szekciókat a föderalista felkelők használták a helyi klubok és a népi társaságok, azaz éppen a párizsi forradalom helyi hívei ellen). A szkepszis legfontosabb oka pedig: miután alkotmányba foglalták a felkelés jogát, egyetlen sikeres népfelkelés sem zajlott többé a forradalomban (az 1793. szeptemberi is legfeljebb fél siker volt, a későbbi – germinali, prairiali és vendémiaire-i – felkelések pedig véres kudarcok).⁴⁰

Ilyen volt röviden az alkotmány, amelyről Barère szerényen így fogalmazott: „Íme az alkotmány, amelyért oly forrón fohászkozott népünk, amely, miként Mózes kőtáblái, a Szent Hegyről ereszkedett alá.”

39 Az alkotmány szóról szóra átveszi a Robespierre-féle nyilatkozat megfogalmazását: „Az elnyomásnak való ellenszegülés következménye az emberi és polgári jogoknak. Az egész társadalmat sújtja az elnyomás, ha csak egy tagját is represszió éri. Ha a társadalom egészét elnyomják, elnyomják minden egyes tagját. Ha a kormány megsérti a nép jogait, a felkelés – az egész nép vagy a nép bármely része számára – a legszentebb jog és kötelesség.” A bármely rész (*chaque portion du peuple*) nyilvánvalóan a párizsi népfelkelések utólagos legitimitációját is szolgálta, azaz a nép egy része a felkelésben tulajdonképpen „helyettesíthette” a nép egészét.

40 Ezekről a legjobb könyv még mindig: Tonnanson, 1959. A népi felkelések természetrajzának két klasszikusa: Cobb, 1975; Rudé, 1982.

Az alkotmány elfogadása

Az alkotmányt elfogadó népszavazás (amely mégiscsak az első modern népszavazás volt egy nagy országban) tárgyában a lehető legellentmondásosabb történelmi véleményeket olvashatjuk. Vannak, akik elsősorban az alacsony részvételi arányt húzzák alá: a nagyjából hétmillió potenciális szavazóból (21 év feletti, állandó lak-hellyel rendelkező, nem cselédtársban levő férfiakról volt szó) több mint egymilliónyolcszáz ezren szavaztak igennel (a nemek száma tizenkétezer volt). Ezzel kapcsolatban pár dolgot érdemes szemügyre vennünk: először is a relatív számok esetében mindez inkább az egész forradalomra jellemző folyamatok – időleges és nem túl nagy mértékű – visszafordítását jelentette. A részvételi arányok a csúcstól jelentő 1790-es önkormányzati választások (70 százalékos részvétel, igaz, csak az aktív polgárok között) óta egyre romlottak, a Konvent-választásokkal már talán tíz százalék körül jártak, azaz viszonylag sokan mentek el az alkotmányra szavazni, mindenestre annyian bizonyosan, hogy nem csak a „szervezett militánsokról” beszélhetünk, majdnem kétfélmillió ember már a nép egy részét jelentette.

Miért alakultak ilyen rosszul a forradalom alatt a részvételi arányok? Ennek magyarázatát elsősorban a választási struktúrában és a választások gyakoriságában leljük meg: 1790 óta a választáson való részvétel egyéni jog volt, de azt kollektíven gyakorolták, azaz választási gyűléseken. Az ezeken a gyűléseken való részvétel jóval nagyobb elköteleződést igényelt (a kanton központjába kellett utazni, a voksolás gyakran egy egész napot, sőt bizonyos helyzetekben több napot is igénybe vehetett), maga a választás is többlépcsős volt. A legalacsonyabb szinten, az elsőfokú választási gyűléseken (*assemblées primaires*) ekkor már mindenki részt vehetett, ezeken választották meg az úgynevezett választókat (*électeurs*), akik a megyeszékhelyeken egy újabb választási, másodfokú gyűlésen (*assemblées électorales*) gyűltek össze, hogy végül megválasszák a képviselőket (mint említettük, az 1793-as alkotmány eltörölte ezt a kétlépcsős választási modellt, a képviselőket közvetlenül választották az elsőfokú gyűlések). Az új, 1790-es önkormányzati törvénnyel teljesé vált rendszer minden funkciót választás útján töltött be: országos képviselők, a helyi politika és adminisztráció tagjai, a Nemzetőrség tisztjei, a papok, az igazságszolgáltatás bírái, a nagyobb városok szekciós adminisztrációjának tagjai. Félelmetes, de 1790-ben nagyjából egymillió választott tisztségviselő volt a 28 milliós országban! Egy példával élve: Toulon városában 1791-ben ötven választási nap volt, ami nem egyszerűen urnákhoz való járulást jelentett, hanem választási gyűléseket. Mintegy hárommillió ember vett részt az 1790-es években legalább elsőfokú választási gyűlésen: ez nem a demokrácia valamiféle prehistóriája volt, hanem példátlan *citoyen* aranykor – részvételi arányok ide vagy oda. Nemcsak a *citoyen* hozza létre a demokráciát, hanem a demokrácia is a *citoyent*.

Másrészről, és ez adja meg a forradalom igen kevésszer említett, mindazonáltal alapvető jellegzetességét: ezek a választási gyűlések nemcsak abban különböztek a modern koriaktól, hogy a választás aktusa nem individuális, hanem kollektív volt, de abban is, hogy a választási gyűlések nemcsak képviselőket választottak, hanem határozatokat is hoztak, azaz üzeneteket küldtek a törvényhozásnak. Fél-

úton voltak ezek a panaszfüzetek (a rendszert, azaz hogy a választás egyéni jog, de kollektív aktus, az *ancien régime*-től örökölte meg a forradalom: most már az egész népre kiterjesztve és nem társadalmi testek tagjaiként) és a petíciók között. E dokumentumok folyamatos vagy legalábbis igen sűrű, közvetlen kapcsolatot hoztak létre a nép és a törvényhozás között. Válságok idején pedig az elsőfokú gyűlések összehívása nem is a törvényhozó testület iránti bizalmatlanságot mutatta, hanem egyenesen a törvényhozó legitimitációjának megszűnését hozhatta magával.

A forradalomban fel sem merült (Franciaországban egyébként egészen az 1880-as évekig ez volt a helyzet), hogy másképpen is lehetne szavazni, mint választási gyűléseken: elengedhetetlennek tartották ezeket a közös vélemény kialakításához, ám a mandátummal bírók ellenőrzéséhez is, éppen azért, hogy itt nemcsak szavazásra, de petíció, üzenet megfogalmazására is sort lehetett keríteni. Igazi összekötő láncszem volt az elsőfokú gyűlések intézménye a demokrácia és a képviselői rendszer között azért is, hogy az összehívásuk elég laza szabályokhoz volt kötve: a 4000-nél kevesebb lakosú körzetekben a szavazati joggal rendelkezők egyhatodának ajánlására volt szükség, az ennél nagyobbakban 150 (kezdetben csak aktív) polgárra.

A történészek sokáig a választások „prehistóriájaként” kezelték a forradalom alatti voksolásokat (és igen kevés figyelemmel voltak irántuk),⁴¹ mára jóval árnyaltabb a kép: inkább a demokrácia virágkorának tűnik az 1789 utáni évtized, az eljárási módszerek különböztek ugyan az individuális modern szokásoktól, de ezt előtörténetnek csak akkor tarthatjuk, ha igazi választásoknak csak a kortárs parlamenti voksolások mechanizmusát gondoljuk.

Ezek a gyűlések idővel a politikai élet szabályozott, begyakorolt részeivé váltak. Visszatérve az alkotmányhoz: az elsőfokú gyűlések intézményrendszere nemcsak a „közvetlen demokrácia” (azaz a demokrácia) utópiája volt az alkotmányról gondolkodók számára, hanem egy jól bejáratott eszköze annak, hogy a nép beleszólást kapjon a képviselői kormányzás törvényhozásába. Igen nagy jelentőséggel bírt az is, hogy az alkotmány Konvent általi elfogadását követő határozatban nemcsak népszavazásra szólítottak fel, hanem az elfogadás után újra össze kívánták hívni az elsőfokú gyűléseket immár egy, az új alkotmány talaján álló törvényhozás megválasztására is. *Azaz az alkotmány elfogadása a Konvent feloszlását is jelentette.*

És még egy szó az alkotmányra mondott igenek elsőprő többségének tényéről: valamiféle választási csalásról, vagy akár csak nyomásgyakorlásról nem rendelkezünk forrásokkal. Inkább arról lehet szó, hogy aki egyetértett talán nem egyszerűen az alkotmánnyal magával, hanem inkább a forradalom 1792. augusztus 10. utáni menetével, az elment szavazni (leszámítva azokat a területeket, ahol nem is

41 Ez őszintén szólva nem volt véletlen, és nem is teljesen alaptalan: a forradalom dinamikájában a választások nem azt a szerepet játszották, mint a későbbi képviselői rendszerekben. Gyakran nem politikai folyamatokról döntöttek, hanem tulajdonképpen a már bekövetkezett események utólagos legitimitációjaként szolgáltak (mint a „municipális forradalom” utáni 1790-es önkormányzati, vagy az augusztus 10-ét követő Konvent-választások). Sőt gyakran az igazi politikai küzdelem a választások után indult el a politikai legitimitációért.

volt voksolás a nyílt polgárháború miatt). Mert az igenek nemcsak a Hegypárt, egyébként országosan sem jelentéktelen bázisától jöttek (amely feltehetően egyetértett a girondiak a törvényhozásból való kizárásával is), hanem sok olyan „föderációs” országrészből is, ahol az alkotmány elfogadása éppen a törvényes állapotot jelentette (volna), azaz a „megtisztított” Konvent uralmának a végét és új választásokat.

Az elsőfokú gyűlések határozathozatali funkciója erre is lehetőséget adott: ezek a gyűlések sok helyen az alkotmány elfogadása mellett igen határozottan fejezték ki az ellenérzésüket a júniusi eseményekkel szemben is, tiltakoztak tehát az ellen, hogy a párizsi szekciók legitim törvényhozási képviselőket fosztottak meg mandátumuktól. Nagyjából az üzenetek tíz százaléka fogalmazott meg kimondottan „föderalista” ellenvetéseket a júniusi párizsi események vonatkozásában: pár helyen felállva tapsolták meg az alkotmány híres, az elnyomás ellen a felkelés kötelességéről szóló cikkelyét, de itt a Konvent despotizmusáról volt szó. Az üzenetek követelték az elsőfokú gyűlések mielőbbi összehívását egy új törvényhozás választására, ahol a Konvent tagjai (a polgárháborút elhozó pártharcok felelősei) nem lettek volna újraválaszthatóak, Párizs túlhatalma ellen megyei fegyveres erők felállítását követelték (sőt pár esetben a törvényhozás elköltöztetését Párizsból, a szekciók nyomásgyakorlása elől), a helyi, a lázadásban részt vevő szekciók, népi társaságok, helyi közüdv bizottságok fenntartását és állandó ülésezését az új választásokig és így tovább. Ez azt jelenti, hogy az alkotmány elfogadását a „megtisztított” Konvent és a párizsi szekciók hatalmának végével kötötték össze és látták alkotmányosan is biztosítottnak.⁴²

A jakobinusokkal és a népi mozgalommal nem szimpatizáló történészek⁴³ tovább árnyalják ezt a képet: egyrésztől elismerik, hogy a népszavazáson való részvétel sok helyen inkább megfordította az 1790-től érvényesülő trendeket, mivel a megyék harmadában 30 százalékosnál is magasabb volt a részvételi arány (ez sok helyen meghaladta a Konvent-választások arányainak a kétszeresét). Másrésztől felhívják a figyelmet arra, hogy ott igen gyengék a részvételi arányok (és ez sem kis területeket jelent: Nyugat-Franciaországot Bordeaux-tól Nantes-ig, Rennes-ig, Vendée-t, Bretagne, Normandia, Provence, Languedoc jó részét), ahol ellenállás volt a júniusi párizsi eseményekkel szemben – ezt más történészek erősen árnyalják⁴⁴ (ez el is vesz az érvelés értékéből nyilvánvalóan, de azért nem semmisíti meg azt), de nem is ez a lényeg. Inkább az, hogy a részvétel döntő faktora a helyi adminisztráció – ideértve a klubokat és a népi társaságokat is (melyek előbbieket komoly

42 Mindezekről a problémákról lásd: Crook, 2004. 124–148.; Aberdam, 1994a. 213–226.

43 Elsősorban Patrice Gueniffey-re gondolhatunk, aki főleg a forradalom alatti választásokról szóló, mára klasszikussá vált könyvében (Gueniffey, 1993) fejti ki álláspontját, mely szerint (némi leegyszerűsítve): a forradalom alatti választások nem sokat mondanak a vélemények valós megoszlásáról az országban, mert azokat egy „harcos kisebbség” (azaz főleg a népi társaságok tagjai) a legtöbb helyen döntő befolyása alatt tartotta. Ezt az álláspontot nem kevesen vitatják, véleményünk szerint elég erős érvekkel. Erről a vitáról lásd például: Aberdam, 2004. 153–166.

44 Adatokkal is alátámasztják, hogy például Bordeaux-ban vagy Caenban igen magas volt a részvételi arány, noha ezek a föderalista lázadás központjai voltak. A dologra van logikus magyarázatunk: a fentebb már említett körülmény, azaz hogy az alkotmány elfogadása a Konvent feloszlását is jelentette (volna). Erről: Crook, 1994. 78–92.

vetélytársai, ha nem felváltói voltak) – „Konvent-pártisága” volt. Nem a népi lelkesedés döntött tehát, hanem inkább a helyiek szorgalma a mozgósításban: először fordult elő a forradalomban, hogy a központi hatalom igazi „szervezett választást” bonyolított le, elsősorban a helyi képviselők (a fentiekén túl a Konvent biztosait is ideérthetjük) révén.

Ezzel a végkövetkeztetéssel nem könnyű egyetérteni, de azt is nehéz tagadni, hogy voltak ilyen elemei a dolognak. A népszavazást nem kevés helyen július 14-re időzítették, ami nyilvánvalóan elősegítette, hogy a voksolásból a *fraternité* kifejeződési módja legyen; a számok azt mutatják, hogy a legmagasabb részvételi arány a háborúval (vagy éppen a föderalista lázadással – ez azért nem ugyanarra utal a részvétel magyarázatában) közvetlen kapcsolatban álló megyékben volt, azaz valamiféle patrióta népszavazásról volt inkább szó a nemzet külső és belső ellenségeivel szemben. Felvethető az is, hogy az alkotmánnyal „együtt” került sor az új *Emberi és polgári jogok nyilatkozatáról* való szavazásra, azaz egy elutasító voks könnyen ezeknek a jogoknak az elutasítását is magában foglalhatta implicite: ez igaz, de hát a nyilatkozat az alkotmány preambuluma volt (ahogy szokott lenni), sosem hallottunk még olyanról, hogy ezekről külön népszavazást tartottak volna.

Kétségtelen tény: „nemmel” szavazni nem volt, nem lett volna könnyű – de ebben nem a központi hatalom nyomásgyakorlása volt a döntő, hanem leginkább a politikai körülmények. A forradalom dinamikájában a Hegypárt éppúgy sodródott a népi mozgalommal való szövetség felé (amiből stratégiát is csinált), ahogy, ha nem is a Gironde (természetesen nem gondoljuk, hogy Brissot, Vergniaud vagy Condorcet ellenforradalmár lett volna), de a föderalista lázadás bizonyosan a royalista ellenforradalom irányába (ahová Toulonban vagy Lyonban meg is érkezett). Marat július közepi meggyilkolása (amely egészen elképesztő szimbolikus jelentőséggel bírt a korban) és gyilkosának személye (Charlotte Corday egyszerre volt nemes, royalista és a girondiak barátja) egészen nyilvánvalóvá tette aényt: az ellenforradalom nem győzött le. Igazolni látszott a girondiak elleni vádak, sok tekintetben egységfrontot hozott létre a párizsi népi mozgalom és a Hegypárt között, és a kifulladás föderalista lázadás forradalmi hívei számára nem hagyott más lehetőséget, mint az alkotmány támogatását vagy a nyílt ellenforradalmat. Az alkotmány kifejezett fenntartásokkal való igénylését – erre pedig az elfogadás folyamata (mint fentebb hosszán szoltunk róla) komoly lehetőséget adott. Nem „szervezett szavazás” volt ez – hanem *la force des choses*.

Mi történt itt végeredményben? 1789 óta először nem egyszerű választásra került sor, hanem arról volt szó, hogy a nép demokratikus döntést hozott egy alapvető kérdéstről. Nem tagadhatjuk: a folyamat ünnepélyes jellege, a szavazást övező patrióta ceremóniák, a forradalomra oly jellemző nyilvános, kollektív eskük, alighanem az alkotmányról szóló döntés mellett egyfajta kollektív manifesztációk is voltak a nemzet egysége mellett. Mi úgy hisszük: alighanem ez is volt a cél. A szinte teljes egyhangúság az alkotmány mellett hozzájárult az „egységes nemzet” képének uralomra jutásához – és ez sem állt távol a Hegypárt céljaitól.

Az alkotmány elfogadásának utolsó aktusa nemcsak az ország egységét kívánta kifejezni (ez 1793 augusztusában már nem volt teljesen fiktív: az országos

gondot okozó föderalista lázadás véget ért, bár a teljes rendteremtésre – Marseille, Lyon és Toulon felkeléseinek felszámolására – csak ősszel került sor), hanem a közvetlen népszuverenitás és a képviselők kormányzás sajátos elegyének a felvállalását is. Az elsőfokú gyűlések mintegy hétezer küldötte érkezett Párizsba, hogy az augusztus 10-i felkelés első évfordulóján, az új alkotmány elfogadására rendezett nagy ünnepségre elhozza a „szuverén” üzenetét.

Mint említettük: az alkotmány elfogadásának folyamata a konkrét politikai körülmények között talán fontosabb is volt, mint maga az alkotmány szövege. Ez a folyamat igen eredeti program volt, amilyenre nem is igen találunk példát a történelemben: az alkotmány szövegének törvényhozási elfogadása után körbeküldték az országban, az elsőfokú gyűlések nemcsak szavaztak, hanem véleményt is mondtak róla, sőt küldötteket választottak, akik ezeket az üzeneteket a törvényhozás elé vitték, majd mindezt egy grandiózus ünnepséggel pecsételték meg. Mindez igen sikeres volt, hiszen felszámolta a polgárháborút, ugyanakkor a népi szuverenitás közvetlen gyakorlásának ilyen gyakorlati és szimbolikus megerősítése és ünneplése alig tagadhatóan hozzá is járult a forradalom későbbi radikalizálódásához.

Az 1793. augusztus 10-i hatalmas párizsi ünnepség a forradalom nagy ünnepeihez képest (a föderáció ünnepe 1790-ben, majd a legfőbb lényé 1794-ben) kevésbé ismert, mindazonáltal nem kevésbé fontos. Akkor lett a *Réunion*, a regeneráció, az egység nagy, szimbolikus tanúságtétele, amikor úgy tűnt, hogy a külső és a belső bajok egyszerűen elsöprik a rendszert. A minta a föderáció nagy ünnepe volt, hasonlóan antikizáló jellege volt, mint a forradalom minden nagy ünnepének, de itt a vidéki Nemzetőrség katonái helyett az elsőfokú gyűlések képviselői vonultak fel (a Konvent, a szekciók, a klubok, a nők 1789. október asszonyai szimbólumaként), akik magának a szuverénnek a küldöttei voltak és üzenetét hozták magukkal. Az ünnepen a forradalom eseményeit játszották el, mintegy az alkotmánnyal szimbolikus beteljesítve azt: a népszuverenitás és képviselői egymásra találtak a forradalom radikális koncepciója (melyben immár a népi felkelések is polgárjogot nyertek) győzedelmével. Betetőzése volt ez „a második forradalomnak”, de egyben a legteljesebb szakítás is akár magának a forradalomnak az 1792 augusztusa előtti múltjával.⁴⁵ Az alkotmányt behelyezték a Konvent pulpitusánál egy cédrusfa ládába – hogy többé ne kerüljön ki onnan.

Alkotmány és forradalom

A Hegypárt szimbolikus kezdet nyújtott a forradalom legradikálisabb elemeinek, miközben a szuverén egész országból érkező küldöttei a föderalista lázadás végét is elhozták magukkal. Nemcsak a föderalista lázadásnak vetett véget az alkotmány elfogadása (vagy kicsivel tágabban: a Gironda bukása és a nagy szeptemberi intézkedések közti időszak), hanem sok tekintetben a Hegypárt baloldali kihívóit is véglegesen a politikai ellenzék szerepébe kényszerítette.

⁴⁵ Lásd erről: Aberdam, 1994b. 148–191.

Nemcsak vidéken volt a lehető legveszélyesebb a helyzet a Gironde bukása után, hanem alapvetően Párizsban is. Soboultól jól tudjuk, hogy a mérsékelték kiszorítása a párizsi szekciókból a legkomolyabb, változó kimenetelű harcokkal járt együtt egészen szeptemberig. Másrészt a Konvent hatalma finoman szólva is megkérdőjeleződött a *sans-culotte*-ok radikálisai számára is: a „veszettek” valamiféle mozgalmával írják le azt sokan, noha a „veszettek” legfeljebb a mozgalom szószólói voltak, a párizsi nép egy része valóban éhezett, és egyre gyakrabban tette fel a kérdést: azt mondták nekünk, hogy a kenyér Versailles-ban van, a Tuileriákban, a Temple börtönében, de nem lehetetlen-e, hogy a Konventben kell keresnünk? A Hegypártnak még Párizsban sem volt vitathatatlan támogatása 1793 nyarán.

A *sans-culotte* mozgalom ezen radikális csoportját szimbolikusan az alkotmány, a gyakorlatban pedig a szeptemberi intézkedések kötötték (tulajdonképpen véglegesen) a jakobinusokhoz: nemcsak a „veszettek” vesztét hozták el igen gyorsan, hanem a jakobinusok igazi politikai ellenzéke, a Cordeliers klub (amely 1791-től jóval közelebb állt a néphez, mint a jakobinusok) népi támogatásának az elszívását is. A Cordeliers alighanem alapvetően itt veszítette el a játszmát a jakobinusokkal szemben: germinali tragédiájuk okai itt kereshetők.⁴⁶

Márpedig ebben az alkotmány alapvető szerepet játszott: megfigyelhető volt egy kollektív népi csatlakozás a szekciókban (főleg Párizsban, de országosan is) a jakobinus republikánus elképzelésekhez, valamiféle konszenzus a nép és a hegyparti Konvent között. Az alkotmány melletti *sans-culotte* tanúságtétel nem nagyon hagy efelől kérdéseket, Soboul valamiféle *unanimité factice*-ről beszél a szekciók alkotmányról szóló egyhangú támogatásával kapcsolatban, saját, briliáns logikával előadott eseménytörténetének is ellentmondva: 1793 nyarán ezek a szekciók ugyanis legkevésbé sem voltak még domesztikálva. A *sans-culotte* szekciók, melyek egyhangúlag és nyílt szavazással fogadták el ugyan az alkotmányt, de távolról sem vita nélkül, napokig tárgyaltak róla, és véleményezték azt, az alkotmányt valóban valamiféle *code de l'humanité*ként értékelték. Ellentmond az is a passzív, látszólagos, kényszer alatti elfogadás feltételezésének, hogy számtalan üzenet húzza alá: az alkotmány a népfelkelés, a nép jogai visszahódításának eredménye. A nép ezentúl valóban gyakorolni fogja a szuverenitását a felkelésen túl is. Sőt a szuverenitás gyakorlásának aláhúzásakor néha szinte a felkelések hangnemét használták a Konvent elé támogatásukat elhozó szekciók: „Képviselők, a nép felkelésének köszönhetitek, hogy megkaptátok azokat a jogokat, amelyeket most az alkotmány garantál számotokra, de csak a nép mandátummal bírói vagytok, akik végrehajtják a nép parancsait.” Sok respektussal ugyan, de leszögezték: a népszuverenitás közvetlen gyakorlása és a Konvent döntése együttesen adott törvényt a franciáknak, immár az alkotmány rendelkezései szerint is. Az alkotmány a természetjog republikanizmusán alapul, maga is az univerzális ész produktuma, a társadalmi szerződésé, mely ezentúl érvényben lesz.

46 Ezt az összefüggésrendszert Monnier, 1995. 249–260. meséli el nekünk igen szuggesztíven. Lásd még: Guilhaumou–Monnier, 1994. 200–213.

Az elfogadás előtti hetekben alig hallunk a Cordeliers politikai jelszavairól (terror, politikai tisztogatások, totális népfelkelés a külső ellenség ellen), de az élelmezési gondokról sem – jól mutatja mindez a jakobinusok politikai stratégiájának nagy sikerét. A szekcióknak az alkotmányhoz fűzött üzenetei (mint említettük, a szekciók választási időszakban elsőfokú gyűlések) nagyon is figyelemre méltó dolgokat fogalmaznak meg a szegényházakról, a közműhelyekről, az öregségi ellátásról és leginkább a közköztartás-köznevelés elengedhetetlen voltáról, de mély meggyőződésük, hogy a köztársaságért vívott civilizatorikus harcban a nép a Konventbe helyezte a bizalmát. Az alkotmány egyszerűen olyan új viszonyt hozott létre a népszuverenitás és a törvény között (azaz a népi „szankció” révén egy valódi *arche sainte* jött létre a nép és a választott mandátummal rendelkezők között), amelyhez minden jó *citoyen* csatlakozhat. A francia nép feltalálta a *science de la liberté*t, a népszuverenitás közvetlen gyakorlásának elismerése olyan új társadalmi szerződést hozott létre, ahol a népi szuverenitás igénye találkozik a törvényhozó akaratával.

Egészen félelmetesen nagy taktikai siker volt az alkotmány elfogadása a Hegypárt számára – és nem kevésbé félelmetes stratégiai kihívásokat jelentett. A „jobboldali veszély” oly módon jelentkezett, hogy az alkotmány életbe léptetése a Konvent végét jelentette volna és egy új törvényhozás választását, azaz a hegyparti dominancia valószínű megkérdőjelezését. A föderalista lázadás leverésének fontos eszköze volt – miközben utat nyithatott a girondiak visszatérésének.

A „baloldali veszély” a *sans-culotte* követelések demokratikus legitimitációját jelentette: a nép igényei immár a *salut public* programjának elválaszthatatlan részét képezték, konszenzuális programot a nép és a Konvent között, ami a girondi időkben nagyon nem volt így (hozzátehetjük: akkoriban a Hegypárt is ellenezte ezeket). Az alkotmány elfogadása tehát nemcsak „országossá tette a párizsi forradalmat” (ahogy Jaurès vette éles szemmel észre), hanem a népet a hegyparti alkotmány köré sorakoztatta, közvetlen kapcsolatot hozott létre a népszuverenitás és a törvényhozás között, ám egyúttal mint valamiféle *code de bonheur* kiterjeszhető volt szociális területekre is, utat nyitott a nép hangjának a Konventben az élelmezés kérdésétől a létezéshez való jogig. A nép hangját képviselő baloldali politikai ellenzék (a Cordeliers klub) nem tudott többé versenyezni a Konvent morális erejével – de a Konvent sem maradhatott többé érzéketlen a nép iránt.

Párizsban is igen feszült volt a helyzet: az elsőfokú gyűlések képviselőinek érkezte implicite (maguk a küldöttek óvakodtak ennek kimondásától) komoly kihívást jelenthetett a Konvent számára, hiszen ők valóban a szuverén közvetlen képviselői voltak,⁴⁷ míg a törvényhozás mandátummal bíróit két lépcsőben, végered-

47 Nem sok vakfoltja van már a forradalom történetének, de erről a hétezer emberről alig tudunk valamit, noha ők voltak a forradalom által formált helyi elit igazi képviselői. Párizsba érkezvén részt vettek a politikai élet minden színpadán (gyakran a Konventben is), napi gyűléseket tartottak, tisztviselőket választottak. Szerepük nem volt pontosan tisztázott (nem voltak képviselők, mivel csak közvetítették az elsőfokú gyűlések szavazatát és véleményét, de kétségkívül a szuverenitás birtokosának közvetlen küldöttei voltak). A Konvent érdeke nyilvánvalóan az volt, hogy minél korlátozottabb szerepben lássa őket, de beszédes volt Levasseur nyelvbötlése, amikor a Konvent nevében fogadta őket: „A szuverén, amelynek most megadom a szót (moraj a sorok között), akarom mondani, a szuverén tagjai...”

ményben az electorok választották meg. A városban 1792 szeptemberének árnya kísértett, a népfelkelés tulajdonképpen állandóan napirenden volt, a Kommün a *sans-culotte* követeléseket támogatta, a terror, a népfelkelés és a szociális követelések napirendre kerültek. Közben egyre többen követelték a végrehajtó hatalom megszervezését az alkotmány rendelkezései értelmében, azaz az alkotmány bevezetését.

Ebben a helyzetben törvényhozási választásokat tartani (mint említettük, az alkotmány bevezetése ezzel is járt volna) alighanem a gyeplőnek a lovak közé dobását jelentette volna, magában Párizsban pedig a Hegypárt rémálmának a megvalósulását: a küldöttek, a „veszettek”, az hébert-ista Kommün és a *sans-culotte* szekciók szövetségét immár a Konventtel szemben (vagy legalábbis azt a legszorosabb ellenőrzés alatt tartva). Ez majdnem bizonyosan sosem látott polgárháborúhoz vezetett volna, mivel ezt a szövetséget aligha fogadta volna el az ország többsége.

Végül a megoldás kettős volt: a *sans-culotte* gazdasági-szociális követelések teljesítése, egyben az alkotmány felfüggesztése (a küldötteket sikerült, főleg Dantonnak, hazaküldeni a teljes mozgósítás vidéki megszervezésének missziójával) – azaz a nép „győzött”, de a Konvent megtartotta a legfontosabbat: a hatalmat és a tekintélyét. Kialakult a képlet, ami a decemberben létrejött forradalmi kormányzat hatalmának alapját jelentette: a kormányzat a Konventet a népi mozgalom fenyegetésével tartotta sakkban, a népi nyomást pedig a Konvent erejével és tekintélyével fékezte meg.

A népszuverenitásról vallott hegyvárti koncepció ekkor lényegi változáson esett át: a probléma immár nem a közvetlen népuralom és a képviseleti rendszer intézményes összehangolása (ennek a klasszikusa nem Robespierre vagy Saint-Just, hanem Condorcet), hanem annak elismerése, hogy a nép immár kizárólag a mandátummal bírók révén gyakorolja szuverenitását. Itt már a nép és „egészséges” képviselői valamiféle identifikációjáról van szó (morális közösségről az egyenlőség posztulálása révén, aminek „garanciája az erény, szankciója a terror”), nem a népszuverenitás nép általi gyakorlásának intézményes-procedurális feltételeiről. Ez utóbbi koncepció az 1793-as alkotmánytervezeteknek és magának a végül elfogadott hegyvárti alkotmánynak volt a fő kérdése (mint említettük, a hegyvártiak folyamatosan hátráltak ki a girondiak tervezetének intézményi-procedurális megoldásai mögül: aligha kérdéses, Condorcettervezete ebben az értelemben demokratikusabb volt, mint a jakobinus alkotmány), az előbbi pedig már az alkotmány felfüggesztésének és a forradalmi kormányzatnak jelentette elvi alapját.

A felfüggesztésről beszélő első hangok már közvetlenül az alkotmány elfogadása után hallhatóak voltak. Nem is akárki, Robespierre fogalmazott úgy (augusztus 11-én), hogy annyira rossz a külső és a belső politikai helyzet, hogy nem lehetséges felosztatni a Konventet: a küldöttek követséget menesztettek a Konventbe ezt támogatandó, azaz valószínűsíthető volt, hogy hazatérve szintén ezt az álláspontot fogják képviselni. Ezek a hangok 1793. augusztus végén felerősödtek: „csak az ellenforradalmárok követelhetik az alkotmány bevezetését ilyen helyzetben”, jelentette ki a hegyvárti képviselő, François Chabot, de a klub többi szónoka (még a jakobinusoknak az hébert-istákhoz legközelebb álló szárnyához tartozó Léonard Bourdon vagy Claude Royer, a küldöttek talán legismertebb képviselője) is hason-

lóan vélekedett, csak a haza ellenségei kívánhatják a mostani helyzetben a Konvent feloszlását – sőt a jakobinus klub határozatot is hozott arról, hogy „a Hegypárt (!) nem oszlik fel addig, míg meg nem menti a köztársaságot”. A nagy szintetizáló, Barère mondta ki, amit ki kellett mondani: „A békés időkre szánt alkotmányos törvények betartása önmagában elegendő lehet, hogy az összeesküvők elveszejsék Franciaországot.”

Láthatjuk, hogy a fordulat teljes volt nyár elejéhez képest, nincs már szó a Szent Hegyről leszálló mózesi táblákról, de arról sem, hogy az alkotmány révén lehetne biztos alapot adni a köztársaságnak. Inkább Robespierre alapvető gondolata lett a döntő a forradalmi és az alkotmányos hatalom megkülönböztetéséről⁴⁸ – és a Hegypárt képviselői szerint inkább forradalmi, mint alkotmányos időket éltek. Kevésbé fennköltén a döntő elem nyilvánvalóan a Konvent feloszlásának elkerülése volt, ennek magától értetődő politikai okai voltak: a „föderalisták” valószínű választási győzelme talán nem is kevés helyen, az egyre feszültebb párizsi helyzet, a *sans-culotte* mozgalom újabb (szeptember eleji) kvázi felkelése, mely azzal fenyegetett, hogy a párizsi nép és a Kommün ugyanazt akarja megtenni a hegyparti Konventtel, mint amit a girondistával tett. Talán az utóbbi körülmény még nagyobb szerepet is játszott: a „veszettek” és Hébert (egymásra is licitálva a mozgalom vezetéséért folytatott harcban) egyre hangosabban követelték az alkotmány bevezetését (Leclerc szavaival, melyben éppen annyi igazság, mint fenyegetés volt a képviselőknek: „A nép elfogadta az alkotmányt, ideje, hogy ti is elfogadjátok.”). Végül ez a közhangulat és a szeptemberi felkelés dönthette el a kérdést a sokáig hezitáló hegypartiak szemében: még meg kellett várni a küldöttek távozását Párizsból, a szeptemberi mozgalom domesztikálását (bizonyos követeléseik végrehajtásával) és a „veszettek” bukását (Hébert és vele a Kommün átállt a Konvent oldalára, ezzel bukásra ítélve a nagy riválisait a népi mozgalomban), hogy végül Saint-Just javaslatára október 10-én a Konvent határozatot hozzon az alkotmány *sine die* felfüggesztéséről, a forradalmi (tehát nem alkotmányos) kormányzat felállításáról és a hatalomban maradásáról a békekötésig.

A felfüggesztésben a politikai szempontok és körülmények döntő szerepet játszottak, de nemcsak ezekről volt szó, hanem a Hegypárt népszuverenitáskoncepciójának megváltozásáról is, vagy ha szigorúbbak vagyunk velük szemben: bizonyos álarcok lehullásáról 1793 tavasza és nyara között. Többé már nincs szó a szuverenitás közvetlen nép általi gyakorlásáról, hiszen a nép akkor szuverén, ha egyetlen más instancia sem határozhatja meg a szuverenitása határait – 1792 augusztusa és 1795 szeptembere (a III. év alkotmányának elfogadása) között valóban forradalmi volt a helyzet (azaz nem alkotmányos), ám a korlátlan szuverenitás nem a nép kezében volt, hanem a Konventében. Utóbbit semmilyen törvény nem szabályozta, csak amelyeket önmaga hozott meg; senki nem szabta meg a kompetenciáit, csak önmaga; maga a Konvent döntött arról is, hogy mikor gyakorolja a nép a szu-

48 Robespierre beszéde (*A forradalmi kormányzat elveiről*, 1793. december 25.) a különleges hatalom teoretikus megindoklása: „Az alkotmányos kormányzat célja a köztársaság megőrzése, a forradalmi kormányzaté a köztársaság megalapítása. A forradalom a szabadság küzdelme ellenségei ellen, az alkotmányosság a szabadság békés, diadalmas uralma.”

verenítésát (1792. szeptember, az alkotmány elfogadása), és mikor nincs erre lehetősége (a király pere, a törvényhozási aktusok feletti népi szankció) – a szuverén nem a nép volt, hanem a Konvent: nem egyszerűen a szuverén mandátummal bíró gyakorlója, hanem valóban maga a szuverén.

Az alkotmány felfüggesztése a fentebb leírt szubsztantív köztársaságfelfogás diadalát jelentette a formális felett, a Hegypárt ebből 1793 nyarára kész teóriát kovácsolt (főleg Robespierre és Saint-Just,⁴⁹ de a forradalmi kormányzathoz, a Közüdv Bizottsághoz ekkor csatlakozó, az hébert-istákhoz közel álló Collot d’Herbois és Billaud-Varenne – a csatlakozásuk a népi mozgalom domesztikálásának része volt – sem gondolt mást) a nép és képviselői egységéről, a nép által megalkotott Konvent és maga a nép alapvető azonosságáról, azaz a demokrácia és a képviselői kormány közötti feszültséget végeredményben a nép és a képviselő fúziójával oldották fel. Ebben a teoretikus logikában a népakarat már inkább morális kategória, a közösség üdvének a kifejeződése, amit a mandátummal bíró képviselő reprezentál, aki immár a szó szoros értelmében inkább „kiválasztott”, mint egyszerűen szavazatokkal felhatalmazott népképviselő. Többé nem a nép részvételéről van szó, hanem fúziójáról a képviselőivel (Rosanvallon találó kifejezésével: a konceptuális hiperdemokratizmust, azaz a felkelés jogának abszolutizálását kiegészíti a szociológiai hiperparlamentarizmus, azaz a képviselő mint a nép inkarnációja). A nép tulajdonképpen egy morális elv (az egyenlőség) megtestesülése, a demokrácia pedig erejét egyrészt a képviselők ehhez az elvhez való morális konverziójából nyeri, másrészt a nép regenerációjából, azaz abból, hogy a nép „fel nő” az erény köztársaságához. Mindennek a végpontját maga Robespierre foglalta szavakba: a forradalmi körülmények között az erény szuverenitásának együttes hordozói a nép és a megtisztított Konvent, azaz a nép önmagát menti meg a Konvent által. Feloszlalni a Konventet annyit tenne, mint feloszlalni magát a szuverént: a rendkívüli időkből az alkotmány felfüggesztése a köz üdvét szolgálja, a nép csak egy módon élheti túl ezt a veszélyes korszakot, politikai kifejeződésére, a Konventre támaszkodva (amelynek a Közüdv Bizottság és az egész forradalmi kormányzat tulajdonképpen csupán emanációja). Az alkotmány felfüggesztésétől tulajdonképpen már egyenes út vezetett a forradalmi kormányzat december elejei (a híres frimaire-i törvények általi) létrehozatalához – de ezt a történetet már nem fogjuk elmesélni.

Végül: „1793” nagy tanulsága az volt, hogy ha a köztársaság megalapítását az alkotmányos rend félretételével képzeljük el, akkor a dolog vagy egyszerűen befejezhetetlen (hiszen mindig lesznek „erkölcstelenek”, azaz akik kívül állnak az egységes népen: Robespierre Thermidor környéki zsákutcája jól mutatta mindezt),

49 Mindketten utólagosan, amely körülmény szintén arra utal, hogy a „forradalmi kormányzat” nem kidolgozott teória alapján, hanem valóban a dolgok ereje révén jött létre (Robespierre gondolataiban ráadásul a legsúlyosabb ellentmondásokat fedezhetjük fel 1793 tavasza és ősze között). Robespierre az alkotmányos és a forradalmi hatalom megkülönböztetésével és az ideális demokráciához szükséges erkölcsi regeneráció felvázolásával (*A politikai erkölcs elveiről*, 1794. február 25.), Saint-Just a „köztársasági intézmények”, azaz egy erényes demokrácia működési módjának elképzelésével, Billaud-Varenne pedig az „emberből megteremtett *citoyen* révén”, azaz a cél olyan „nemzeti karakter” megalkotása, ahol „a nép egyre inkább hasonul alkotmányához”.

vagy alapvetően lehetetlen (a legradikálisabb demokrácia inkább a politika intézménytelenítéséhez vezetett) – azaz mind a hegypárti, mind a *sans-culotte* modell kudarcot vallott. Némileg leegyszerűsítve a kérdést: az 1793-as alkotmány éppen ennek a két modellnek a valamiféle szintézise volt – kételyeink lehetnek elvi működőképességével, a konkrét körülmények közötti alkalmazhatóságával, az alkotmányozó valós szándékaival kapcsolatban (de véleményünk szerint nem gondolhatjuk egyszerűen, hogy az 1793-as alkotmány csak a politikai cinizmus eszköze lett volna: alapvetően politikai harcok és körülmények eredője volt, de éles teoretikus küzdelmeké is), ám innovatív erejét aligha tagadhatjuk.

Az alkotmány elfogadásának körülményei mindenesetre komoly következményekkel jártak: nagyban hozzájárultak a forradalom radikalizálódásához. Másrészről, és ez talán még lényegesebb, az alkotmányra mondott népi igen a forradalmi kormányzatot távolról sem jelentéktelen demokratikus legitimitációval ruházta fel – ez nem jelentette a kortársak szemében (de egyébként a nem teljesen ellenséges történészek szemében sem) az 1793-as alkotmány és a forradalmi kormányzat azonosítását. S mégiscsak az 1793-as alkotmányból is következett, hogy a jakobinus diktatúrában a népszuverenitáshoz fűződő szálak sosem szakadtak el teljesen. Az 1793 decemberében létrejött forradalmi kormányzat sosem volt „tizenkét ember uralma” vagy a „terror rendszere”, de a totalitarizmus előképe sem. A népi forradalom lényegében ekkor valóban véget ért, a Konvent lett a népszuverenitás kizárólagos birtokosa, a népi részvételt formalizálták, a népszuverenitás közvetlen szervezeteit domesztikálták, bürokratizálták, bekapcsolták a centralizált államhatalom szervezeteibe. A Hegypárt baloldali ellenzéke a „jakobinus diktatúra” (melynek kezdeteit aligha lehet 1793 decemberénél korábbra helyezni) alatt folyamatosan követelte az alkotmány bevezetését, sőt a követelés a szekciókkal és a népi társaságokkal való jakobinus leszámolás idején az ellenállásuk egyik szimbóluma is lett.

Az alkotmány felfüggesztése így a forradalom „szokásos dinamikájának” eleme volt: mindig az a politikai erő került hatalomra, amelyik a népi részvétel erejére támaszkodott, majd megpróbálta domesztikálni azt, azaz „befejezni a forradalmat”. A jakobinus kísérlet talán a legeredetibb volt minden más próbálkozás között, a fenti teoretikus-ideologikus elemeken túl részét képezte számtalan normatív és nyelvi eszköz (leginkább a *peuple*-konceptiója, azaz a virtuális nép a valódi nép mozgalmának megfékezésére), végzete nem egy újabb népfelkelés lett, hanem éppen ellenkezőleg: a terror lecsapott a népi mozgalomra is, a spontaneitásától megfosztott népi részvétel konformizmusba, végső soron érdektelenségbe torkollott. Ahogy mondani szokás: a forradalom megfagyott.

Az alkotmány utóélete

A dolgok logikájából az következett, hogy Thermidor után, azaz a „jakobinus diktatúra” végével felmerült a demokratikus alkotmány bevezetésének gondolata – elsősorban a Konvent megmaradt hegypárti képviselői (akik, mint jól tudjuk, komoly szerepet játszottak Robespierre és a „nagy Bizottság” bukásában) részéről. A felve-

tés nem nélkülözötte a logikát, de mi sem felelt meg kevésbé a politikai realitásoknak: a thermidoriak nem siettek a „terror rendszerének” felszámolásával, hamar kiderült, hogy szó sincs valami kompromisszumról a volt „terroristákkal” (mint Barère, Collot d’Herbois, Lindet vagy Billaud-Varenne) vagy éppen a népi mozgalommal. Az alkotmány bevezetése valamiféle ilyesfajta kompromisszumot jelentett volna, de igen hamar világossá vált, hogy „Thermidor” nem csupán hatalmi váltást jelent a Konventben, hanem a forradalom folyamatának teljes megfordulását: az 1793-as alkotmány olyan tartalmat hordozott (a közvetlen népi demokrácia és bizonyos szociális jogok – vagy legalábbis ezek ígérete), amiről a thermidoriak bizonyosan nem akartak hallani.

A nagy problémát Thermidor után az jelentette, hogy az áttérés a forradalmi kormányzat rendszeréről (vagy még inkább: az 1792 augusztusától tartó permanens rendkívüli állapotról) egy alkotmányos berendezkedésre logikusan az 1793-as alkotmány bevezetését és a Konvent felosztatását jelentette volna. Az utóbbi a lehető legkomolyabb veszélyeknek tehetné volna ki a „királygyilkosokat” és a „terroristákat” (utóbbiak közül nem egy a thermidori rendszer első vonalába került, mint Fréron, Tallien vagy Fouché), az alkotmánnyal kapcsolatban pedig a thermidoriak a legkomolyabb kételyekkel éltek (nemcsak tartalmával, hanem realizálhatóságával kapcsolatban is). Mindenesetre problémát jelentett az is, hogy az 1793-as alkotmányt népszavazás révén fogadták el: végleges *ad acta* tétele vagy revíziója mindösszesen a Konvent révén igen delikát dolognak bizonyulhatott.

Innen adódik a hónapokig tartó mozdulatlanság az ügyben 1794 nyara után, azaz az alkotmányos rendkívüli helyzet fennmaradása (Bronisław Baczek híres könyvcímével: a lehetetlen szakítás a „terror rendszerével”). A rendszerrel szemben álló *sans-culotte* mozgalom egyre hangosabb kívánsága volt az alkotmány bevezetése (az egy ideig még létező jakobinusok inkább megosztottak voltak a kérdésben) – a hatalom oldaláról pedig hallani sem akartak ilyesmiről. Egy ideig az alkotmány bevezetésének további halasztgatása érdekében a Konvent elhatározta annak „végrehajthatóságának” vizsgálatát: ez már a korban is mindenki számára nyilvánvaló alibi volt az alkotmány végleges elsüllyesztésére.

Ha némely képviselőben kételyek is merülhettek fel, hogy minek a szimbóluma volt az alkotmány, akkor az 1795-ös prairiali, majd germinali népfelkelések ezeket gyorsan eloszlatták: a *sans-culotte* felkelők a képviselők számára a legrosszabb napokat idézve törtek be a Konventbe, hogy ott „kenyeret és a ’93-as alkotmányt” követeljék.⁵⁰ Ez a két felkelés szükségtelenné is tette további alibik keresését: az 1793-as alkotmány „anarchisztikusnak” és „diktatórikusnak” értelmeződött

50 Jól tudjuk, hogy az egész forradalom igazi expozív elegye a népszuverenitás és a nagyvárosok (elsősorban Párizs) élelmiszer-ellátásának (az úgynevezett *subsistance* kérdése) az összefüggése volt, ami kihatott minden hatalom legitimitására is (*le salut du peuple est la loi suprême*). Minél erősebb volt a népi részvétel, minél erősebb a népi szuverenitás igénye, annál több népi gazdasági, szociális és demokratikus követelést kellett kielégíteni. Azaz a néphatalom és a létezéshez való jog (ezzel a magántulajdon korlátozása) egymást feltételezte.

(egyszerre!)⁵¹ – bevezetése lekerült (örökre) a napirendről: megkezdődtek egy új alkotmány előkészítésének munkálatai.⁵²

A Thermidor utáni év nagyjából meg is alapozta az alkotmány későbbi történelmi jelentését: szétválaszthatatlanul együtt a „népi részvétel” és a „szociális jogok”, a politikai és a szociális demokrácia, a tiszta demokrácia és az *économie morale* vagy egyszerűen a gazdagok elleni fellépés – az állam segítségével. Még közvetlenül a forradalom történetéhez tartozik, hogy a Babeuf-féle összeesküvésnek szintén az 1793-as alkotmány volt a „minimálprogramja” (tulajdonképpen az összeesküvés elsődleges célja, mint az első lépés, a szabadság palládiuma, ahol a nép közvetlenül dönt a törvényekről) – ugyanezek az alapokon (és kiegészítve a felkelés „szent jogával”). A Direktórium rendszerének baloldali ellenzéke, az úgynevezett neojakobinusok, ugyan nem az 1793-as alkotmányra (amelynek *sans-culotte*, hegy párti híre volt, melyen a Babeuf-összeesküvés csak „rontott”) hivatkozva, hanem elfogadva az 1795-ös alkotmány játékszabályait, *démocratie représentative* koncepciója igen közel állt az 1793-as elképzelésekhez: a népi társaságok szabadságának visszaadása, köznevelés, közsegélyezés, egyenlő állampolgári jogok, az elsőfokú gyűlések évenkénti összehívása, fokozottabb állampolgári részvétel (kollektív petíciós jog, üzenetek a törvényhozásnak, referendumok). Alighanem ők voltak az elsők, akik „európai föderatív köztársaságról” beszéltek, azaz a „testvérköztársaságokkal” kiépítendő egyenlő viszonyról.⁵³ Valószínűleg 1793 tapasztalatai is komoly szerepet játszottak abban, hogy a hatalmon lévők (elsősorban Sieyès) ezt a programot „terroristának” és az anarchia felé vezető útnak tartották, és egy bizonyos Bonaparte nevű tábornokhoz fordultak inkább a végórát élő rendszer stabilizációja érdekében.

A restauráció korában „1793” (így alkotmánya) még a köztársaságiak szemében is elvetendő példa volt, még a republikánusok sem kívántak tovább lépni „1792”-n, azaz a mérsékelt köztársaságon. A júliusi forradalom után éppen az 1793-as alkotmányra való hivatkozás lett a liberálisok fegyvere a köztársasági gondolattal szemben, míg a republikánusok mindent elkövettek, hogy „elválasszák egy-

51 Ma már közismert tény, hogy a nagybetűs „Terror” és rendszerének ideologikus megalkotására nem a jakobinus diktatúra alatt került sor, hanem Thermidor után és a thermidoriak révén. Ennek politikai motivációi nyilvánvalóak, de egyébként ez szolgált érvül az alkotmány eltemetésére is: Boissy d’Anglas (az új alkotmány legfontosabb létrehozója) az 1793-as alkotmányt nemcsak a zsarnokság művének festi le („*Constitution decemvirale*”, „a terror által diktált és hatása alatt elfogadott alkotmány”, „a zsarnokok és tettestársaik műve, de a franciák most elítélik gyűlöletes rendszerüket, terveiket és törvényeiket”), hanem elsősorban mint az anarchiáét. A létrejött rendszer nem a „totalitarizmus előszobája”, hanem az anarchiáé és az ebből következő terroré. Az anarchia oka pedig az, hogy az alkotmány a semmittevőknek és a turbulenseknek, az anarchisztikus társaságaiknak és frakcióiknak adta át a hatalmat, ahol a nép állandóan gyűlésezett és határozatokat hozott, törvényeket szankcionált és felkeléseket szított (és az elsőfokú gyűlések szinte állandósításával intézményesítette is ezt az állapotot) – azaz konkurenciát jelentett a törvényhozásnak. Az alkotmány azért despotikus, mert anarchisztikus, azaz túl gyenge hatalmat hozott volna létre, nem túl erőset.

52 Minderről lásd: Monnier, 1997. 280–289.

53 Nagyon úgy tűnik egyébiránt, hogy a neojakobinusok indították útjára a 19. századi baloldali republikanizmus tradícióját, mely ezen a bázison (Claude Mazauric kifejezésével ez volt a *mythe républicaine populaire*) vívta a politikai harcait egészen a párizsi kommünig.

mástól a forradalmat és a köztársaságot”, ami értelemszerűen együtt járt 1793 szellemének elvetésével is. A forradalmat közvetlenül követő „utópista szocialisták” is igen kevésbé lelkesek az 1793-as alkotmányt illetően. Saint-Simon még börtönbe is került a jakobinus időkben, finoman szólva sem rajongott 1793-ért; Fourier a rab-ság korszakának tartotta, ahol szabadságról és egyenlőségről beszéltek, de még a nép élelmézését sem voltak képesek megoldani; Cabet híres *histoire populaire*-je némileg elnézőbb a korszakkal, főleg Proudhonhoz viszonyítva, aki híresen gyűlölt mindent, ami a jakobinizmushoz kapcsolódott, egyszerűen zsarnoksággként kezel-vén a korszakot.

Az utókornak Buonarroti, a Babeuf-összeesküvés résztvevője és nagy króni-kása mentette át nemcsak az 1793-as alkotmányt, de sok tekintetben a hegypárti, jakobinus, robespierre-iánus hagyományt is, amely ugyan távol állt az összeesküvők valós céljaitól, de elsősorban az új, a tulajdont korlátozó emberi jogi nyilatkozata és szociális irányultsága révén progresszív jelenség volt. Mindenesetre Buonarroti könyve (és Babeuf összeesküvése, vagy legalábbis Buonarroti arról való interpretá-ciója) révén lettek a jakobinusok a későbbi szocialista-kommunista mozgalmárok előfutárai, az államelvű francia szocialista tradíció előképei (ami Louis Blanc forra-dalomtörténete révén nyerte el végül sokáig domináns formáját): ebben az 1793-as alkotmány is, mint „az első demokratikus és szociális alkotmány”, igen komoly sze-repet játszott. A republikánusok táborában a radikálisok és a mérsékelték között különösen az 1793-as emberi jogi nyilatkozat volt az egyik nagy vitakérdés, a két fél közti összecsapásra pedig 1848 februárjában, de különösen júniusában került sor.

Az 1848-as forradalom idején az „1793”-ról való gondolkodás igen ellent-mondásos jelenség volt: a Robespierre-féle emberi jogok nyilatkozata igen népsze-rű volt a „munka köztársasága” idején, de ennek a forradalomnak az egyik nagy kérdése éppen „1793” negatív tapasztalatának a feldolgozása volt: hogyan lehetne köztársaságot létrehozni terror nélkül? De az igazi nagy változást Blanqui fellépése hozta el: nála jelenik meg először, hogy a képviseleti rendszer egyszerűen a nép vakítása, *foire a bétail* terelésére (ennek a rendszernek a politikája: termék – és Blanqui ezt nem pozitív értelemben használta). Nem intézményeket kell létrehozni, hanem azokat lerombolni: Robespierre egy parlamenti politikus volt, az 1793-as alkotmány hívei pedig továbbra is a „demokratikus illúzió” rabjai csupán.

A demokratikus illúzió rabjai (Ledru-Rollin, Arago, Louis Blanc, vagy éppen Marx és Engels tollán: Ruge és Mazzini) 1848 csalódása után a *gouvernement direct* koncepciójában elevenítik fel (legalábbis Ledru-Rollin és köre a londoni emigráció-ból) az 1793-as alkotmányt és Robespierre emberi jogi nyilatkozatát, de inkább egy megfagyott „1793-as” katekizmus képében: nincs igazi reflexió sem Robespierre-nek a képviseleti rendszert illető gondolatainak súlyos ellentmondásosságáról, sem a korabeli vitákról. A népi szankcionálás bevezetéséről van szó a törvényeket illetően, míg a rendeletek és a törvényhozás részletkérdései megmaradnak a törvényhozó hatalom kompetenciájában. Marx (és Proudhon) kritikája közismert a dologról: ezek az „urak” megmaradtak a demokratikus fetiszmus keretei között, azaz a szo-cialista mozgalom szempontjából a dolognak nincs igazi jelentősége; a francia for-

radalom polgári forradalom volt, amely egyszerűen elhozta a burzsoázia uralmát.⁵⁴ Marx forradalomolvasata teljes leszámolást jelentett a „jakobinus illúziókkal”: *social* és *politique* dialektikájában valóban 1793 volt az állampolgári emancipáció csúcspontja, de Thermidor a valósága, azaz az érdek és a pénz uralma.

Ettől még a *démoc-soc* áramlat a különleges francia körülmények között (ahol a párizsi kommünig a politika sok tekintetben a forradalom küzdelmeinek újrajátszása volt, bizony néha „másodsorra bohózat” képében) nem halt meg teljesen. A második császárság baloldali ellenzékében az úgynevezett neojakobinusok is fontos szerepet játszottak, ahogy a párizsi kommün eseményeiben is. De az „öreg szakállasok” „1793”, Robespierre, „a nagy Bizottság” iránti rajongása a korban már nemcsak a (a maguk részéről az hébert-istákra esküvő) blanquisták dühét, hanem a libertárius kollektivisták (az ortodox marxisták aligha szándéktalan pontatlanságával: a „proudhonisták”) lenéző ellenérzését váltotta ki. A kommün alatt alig hallunk az 1793-as alkotmányról, utóbbiak számára elavult kacat lett „1793”, előbbiek pedig a jakobinus diktatúra egyik nem túl lényeges elemének gondolták csupán, melyet a népi mozgalom igazságának nevében harcosan elleneztek (a blanquistákat foglalkoztatta a forradalom újrajátszása, de inkább a *sans-culotte* pikák, mint a *citoyen*ek elsőfokú gyűlései érdekelték őket).⁵⁵

A konzervatív-liberális III. Köztársaság tette először a hivatalos állami ideológia és önreprezentáció szereplőjévé a forradalmat (a rendszer a felvilágosodás és „1789” elveinek megtestesüléseként tekintett magára), de legkevesbé éppen a népi-jakobinus „1793”-at: az új nemzeti ünnep, július 14. „1789”-et jelentette; a „szabadság–egyenlőség–testvériség” mint állami jelmondat „1790”-et és a föderáció ünnepét; a *Marseillaise* mint állami himnusz Valmyt és „1792”-t; a III. Köztársaság alkotmányának az előképe pedig a thermidori alkotmány volt, azaz az 1793-as alkotmány ellenpontja. Az I. év szellemét inkább a radikális köztársaságiak őrizték, mint a szocialisták: utóbbiaknak ekkor már a jakobinus epizód is leginkább a polgári forradalom része volt (jellemző epizód, hogy a párizsi szocialisták a ma is álló Danton-szobor felállításának árát inkább a szegényeknek adták volna). Előbbiek számára azonban az 1793-as alkotmány leginkább valamiféle ideális köztársaság alapító dokumentumaként jelent meg, azaz a társadalomnak igenis van célja (a *bonheur commun*), melynek eléréséhez a kormány intézkedései hozzájárulhatnak. A cél a „burzsoá-orléanista” intézmények demokratikus és szociális reformja, amihez az 1793-as alkotmány volt az egyértelmű előkép.

54 A forradalom példátlan történelmi súlyát mutatja, hogy Marx a francia forradalmat elbeszélő 19. századi liberális történészektól vette át a „polgári forradalom” fogalmát, ahol a kapitalizmus és a burzsoázia osztályuralma azonosnak értékelődött (jól tudjuk, ez a *Kommunista kiáltvány* koncepciója). Noha Marx egész későbbi életműve alapjaiban cáfolta ezt a tézist, mégis óriási (lényegében: döntő) hatással volt a későbbi munkásmozgalomra. A „kapitalizmust elhozó burzsoá forradalom” elméletét ezernyi támadás érte azóta (nagy többségében joggal) szinte minden oldalról. Remek teoretikus összefoglalása a kérdésnek: Comminel, 1987. A „burzsoá forradalom” történeti kérdéseinek újabb tárgyalása, túl immár a szociális olvasat „polgári-kapitalista forradalom” és a revizionisták „egységes felvilágosult elit” koncepcióján (ez utóbbi szintén tarthatatlannak bizonyult): Jessenne, 2004.

55 Minderről hosszan írtunk könyvünkben: Balázs, 2020.

Végül elsősorban Jaurès és az igen magával ragadó *Histoire socialiste* hozta el a szocialisták és a nagy forradalom megbékülését.⁵⁶ A mű nem hagy kételyt afelől, hogy Robespierre és a Hegypárt oldalán áll a Girondal szemben (egyszerűen azért, mert ők testesítették meg leginkább a „forradalom szellemét”), de a tekintetben sem, hogy 1793 csodálatos demokratikus pillanat volt ugyan, de a szocialista gondolat a forradalom marginálisaitól ered (mint a „veszett” Roux, vagy Babeuf), nem a Hegypárttól. Azaz Jaurès számára a francia forradalom elsősorban a demokrácia és a népszuverenitás forradalma volt, a „permanens forradalom” második szakasza: a demokrácia végletekig vitele nem más, mint a szocializmus. A két forradalom így elválaszthatatlan egymástól – ez nagyjából az ellentéte annak, ahogy Marx beszélt a „burzsoá” francia forradalomról. Jaurès-nél a szocialista forradalom a nagy forradalom „effektív valósága”, Marxnál ez a pénz és az érdek uralomra jutása, azaz „Thermidor”. A forradalmi kormányzat, a terror, az erőszak „körülményekkel” való magyarázatának talán első nagy klasszikusa Jaurès. Robespierre egyszerűen a megfelelő ember a megfelelő helyen, a megfelelő pillanatban, aki megmentette a forradalmat, de a forradalom „organikus törvénye” éppen az 1793-as alkotmány, a korlátlan népszuverenitás, az általános akarat uralmának kodifikálása, az egyenlőség ígérete: „Az 1793-as alkotmány megfelelt a forradalom vitális érdekeinek, az új Franciaország politikai és társadalmi realitásának (...) ez a forradalom organikus alaptörvénye.” Jaurès meg volt győződve arról, hogy a Közüldvi Bizottság politikájának a végcélja az alkotmány szerinti berendezkedés megvalósítása volt, azaz a célok szentesítették (volna) az eszközöket: Robespierre az alkotmány létrehozásával nemcsak kaput nyitott a jövőnek és mindenfajta szociális progresszióknak, hanem megmentette a korabeli helyzetet is.⁵⁷

A jakobinus-kommunista (itt: bolsevik) történelmi párhuzam közismert jelenség.⁵⁸ Különösképpen használt párhuzam volt a francia ortodox kommunisták esetében, de utóbbiak meglehetősen érdektelensége a legkülönbözőbb alkotmányos kérdésekben szinte anekdotaszerűvé tette magának az 1793-as alkotmánynak a feltűnését bizonyos történelmi pillanatokban. Az 1946-os alkotmány vitájában van talán ennek némi nyoma a törvényhozás központi szerepének megerősítésében, vagy éppen a népszuverenitás gyakorlásának gazdasági és szociális területekre való kiszélesítésében.

Anacharsis Cloots, talán az első igazi világforradalmár jegyezte meg, hogy száz év kell majd ahhoz, hogy Franciaország magához térjen a forradalom sokkja után – egyébként igaza is lett, éppen a centenáriumi és a III. Köztársaság hozta el az ország hivatalos megbékélését is a forradalommal. Feltehetjük magunknak a kérdést: vajon mennyi idő kell még ahhoz, hogy a világ magához térjen „1793” tapasztalásaira?

56 Ez igen fontos esemény a francia baloldal történetében: ezzel egyrészt a forradalom visszanyerte kombattív karakterét a konzervatív hivatalosság reprezentációjától, másrészt a baloldal osztályjellegét gyakran felülírva egyfajta népi karakterre tett szert, aminek csúcspontja mindenképpen a Népfront (a Bastille terén a nagy demonstrációkon már megjelent Marat vagy Robespierre óriási portréja a szocializmus hősei mellett).

57 Jaurès igen érdekes forradalomolvasatáról könyve különböző kiadásainak előszavait ajánlhatjuk, illetve Antonini, 2004.

58 Igen alapos könyv erről: Kondratieva, 1989.

talatából? Példátlan tapasztalatot jelentett a népi részvételre, nehéz is volt elfelejteni, nem véletlen, hogy még nyolcvan évvel később is a párizsi kommün utáni vérengzésre volt szükség, hogy kiverjék a nép fejéből a *sans-culotte* illúziókat. A nagy év alkotmányának a szívét a természetjogok gyakorlati megvalósulása jelentette, melyek érvényesülésének alá volt rendelve a törvényhozás, a végrehajtás; a pozitív jog is meghajolt a természetjogok humanista etikája, univerzalisztikus elvei és a közösségi demokrácia előtt. Nem is volt azóta ilyesmire példa, Daniel Bensaïd szép szavaival: „Kilencvenhárom nagyobb volt, mint egy évszázad.” Vagy éppen Saint-Just szavait parafrázeálva: nem csak a boldogság, a demokrácia is új eszme Európában. Két évszázad múltán.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Aberdam

1994a Aberdam, Serge: Un aspect du référendum de 1793. In: *Révolution et République. L'exception française. Actes du Colloque de l'Université de Paris-I*. Sous la direction de Vovelle, Michel. Paris, 1994. 213–226.

1994b Aberdam, Serge: Fête parisienne et fêtes provinciales pour le dix août 1793. Fédéré autour de la constitution? In: *Les Fédéralismes. Réalités et représentations 1789–1874. Actes du colloque de Marseille, septembre 1993*. Textes réunis par Cousin, Bernard. Marseille, 1994. 148–161.

2004 Aberdam, Serge: Interpréter les votes révolutionnaires. Divergences et convergences de l'historiographie. In: *Citoyens et citoyenneté sous la Révolution française*. Éd. par Monnier, Raymonde. Paris, 2004. 153–166.

Antonini

2004 Antonini, Bruno: Jaurès historien de l'avenir. Gestation philosophique d'une « méthode socialiste » dans l'Histoire socialiste de la Révolution française. In: *Annales historiques de la Révolution française*, 337. (2004) 117–142. DOI : <https://doi.org/10.4000/ahrf.1532>.

Balázs

2020 Balázs Gábor: *Párizs, szabad város – 1871. A párizsi kommün*. Bp., 2020.

Bart et al.

1997 La Constitution de 1793. L'utopie dans le droit public français? Actes du colloque de Dijon, 16 et 17 septembre 1993. Textes réunis par Bart, Jean – Clère, Jean-Jacques – Courvoisier, Claude et al. Dijon, 1997.

Biard

2010 *La Révolution française, une histoire toujours vivante*. Sous la direction de Biard, Michel. Paris, 2010.

Biard–Dupuy

2008 Biard, Michel – Dupuy, Pascal: *La Révolution française. Dynamiques et ruptures, 1787–1804*. Paris, 2008.

Biard–Serna

2003 Biard, Michel – Serna, Pierre: Une révolution du pouvoir exécutif? In: *Annales historiques de la Révolution française*, 332. (2003) 1–15.

Bouloiseau

1972 Bouloiseau, Marc: *La République jacobine 10 août 1792 – 9 thermidor an II*. Paris, 1972.

Bourderon

1995 *L'an I ou l'apprentissage de la démocratie. Actes du colloque organisé à Saint-Ouen, les 21–24 juin 1993*. Sous la direction de Bourderon, Roger. Saint-Denis, 1995.

Boursier

1972 Boursier, Anne-Marie: L'émeute parisienne du 10 mars 1793. In: *Annales historiques de la Révolution française*, 208. (1972) 204–230.

Cobb

1975 Cobb, Richard: *La protestation populaire en France (1789–1820)*. Paris, 1975.

Comninel

1987 Comninel, George: *Rethinking the French Revolution: Marxism and the Revisionist Challenge*. London, 1987.

Crook

1994 Crook, Malcolm: Fédéralisme et le vote sur la constitution de 1793. In: *Les Fédéralismes. Réalités et représentations 1789–1874. Actes du colloque de Marseille, septembre 1993*. Textes réunis par Cousin, Bernard. Marseille, 1994. 78–92.

2004 Crook, Malcolm: Voter en assemblée sous la Révolution, le citoyen dans l'espace électoral. In: *Citoyens et citoyenneté sous la Révolution française. Actes du colloque international de Vizille, le 24–25 septembre 2004*. Textes réunis par Monnier, Raymonde. Paris, 2004. 124–148.

Dominé

1997 Dominé, Jean-François: Saint-Just, Vergniaud et le projet de constitution de Condorcet. Une approche rhétorique. In: *Mélanges Michel Vovelle. Sur la Révolution, approches plurielles*. Textes réunis par Bertaud, Jean-Paul – Brunel, Françoise – Duprat, Catherine et al. Paris, 1997. 226–233.

Dorigny

1994 Dorigny, Marcel: Pouvoir central et pouvoirs locaux dans les projets constitutionnels girondins de 1793. In: *Les Fédéralismes. Réalités et représentations 1789–1874. Actes du colloque de Marseille, septembre 1993*. Textes réunis par Cousin, Bernard. Marseille, 1994. 221–235.

Dupuy

2005 Dupuy, Roger: *La République jacobine. Terreur, guerre et gouvernement révolutionnaire 1792–1794*. Paris, 2005.

Gauchet

1995 Gauchet, Marcel: *La Révolution des pouvoirs. La souveraineté, le peuple et la représentation (1789–1799)*. Paris, 1995.

Genty

1986 Genty, Maurice: *L'apprentissage de la citoyenneté, Paris 1789–1795*. Paris, 1986.

Godechot

1993 Godechot, Jacques: La Constitution de 1793 ou de l'an I. In: *Les Constitutions de la France depuis 1789*. Présentation par Godechot, Jacques – Faupin, Hervé. Paris, 1993. 69–92.

Gueniffey

1993 Gueniffey, Patrice: *Le nombre et la raison. La Révolution française et les élections*. Paris, 1993.

Guérin

1947 Guérin, Daniel: *La lutte des classes pendant la Première République*. I–II. Paris, 1947.

Guilhaumou–Monnier

1994 Guilhaumou, Jacques – Monnier, Raymonde: Les Cordeliers et la République de 1793. In: *Révolution et République. L'exception française. Actes du Colloque de l'Université de Paris-I*. Sous la direction de Vovelle, Michel. Paris, 1994. 200–213.

Habermas

1989 Habermas, Jürgen: La souveraineté populaire comme procédure. Un concept normatif d'espace public. In: *Lignes*, 7. (1989) 3. sz. 29–58. DOI: <https://doi.org/10.3917/lignes0.007.0029>.

Jaume

1989 Jaume, Lucien: *Le discours jacobin et la démocratie*. Paris, 1989.

1992 Jaume, Lucien: Les jacobins et Rousseau. In: *Commentaire*, 60. (1992) 4. sz. 929–936. DOI: <https://doi.org/10.3917/comm.060.0929>.

Jessenne

2007 *Vers un ordre bourgeois? Révolution française et changement social*. Sous la direction de Jessenne, Jean-Pierre. Rennes, 2007.

Kondratieva

1989 Kondratieva, Tamara: *Bolcheviks et Jacobins. Itinéraire des analogies*. Paris, 1989.

Kropotkine

1909 Kropotkine, Pierre: *La Grande Révolution, 1789–1793*. Paris, 1909.

Langlois

1988 Langlois, Claude: La Constitution de 1793. Utopie de la démocratie. In: *Des Républiques françaises. Actes du colloque organisé par l'Université de Nice, Centres d'études politiques et constitutionnelles et l'Institut Charles de Gaulle*. Études coordonnées et présentées par Isoart, Paul. Paris, 1988. 371–388.

Lapied–Peyrad

2017 *La Révolution française au carrefour des recherches*, Sous la direction de Lapied, Martine – Peyrad, Christine. Aix-en-Provence, 2017.

Martin

2005 *La Révolution à l'œuvre, Perspectives actuelle de l'histoire de la Révolution française*. Sous la direction de Martin, Jean-Clément. Rennes, 2005.

Mathiez

1910 Mathiez, Albert: *Le Club des Cordeliers pendant la crise de Varennes et le massacre du Champ de Mars*. Paris, 1910.

Monnier

1994 Monnier, Raymonde: *L'espace public démocratique. Essai sur l'opinion à Paris, de la Révolution au Directoire*. Paris, 1994.

1995 Monnier, Raymonde: Cordeliers, sans-culottes et Jacobins. In: *Annales historiques de la Révolution française*, 300. (1995) 249–260.

1997 Monnier, Raymonde: Un enjeu sous Thermidor: la mise en activité de la Constitution de 1793. In: *Mélanges Michel Vovelle. Sur la Révolution, approches plurielles*. Textes réunis par Bertaud, Jean-Paul – Brunel, Françoise – Duprat, Catherine et al. Paris, 1997. 280–289.

2001 Monnier, Raymonde: « Démocratie représentative » ou « république démocratique » : de la querelle des mots (république) à la querelle des anciens et des modernes. In: *Annales historique de la Révolution française*, 325. (2001) 1–21. DOI: <https://doi.org/10.4000/ahrf.430>.

Ozouf-Furet

1988 *Dictionnaire critique de la Révolution française*. Sous la direction de Ozouf, Mona – Furet, François. Paris, 1988.

Pertué

1981 Pertué, Michel: Remarques sur les listes des Conventionnels. In: *Annales historiques de la Révolution française*, 245. (1981) 366–378.

1985 Pertué, Michel: Autonomie du mouvement populaire parisien et contrôle jacobin sous la Convention girondine. In: *Mouvements populaires et conscience sociale, XVIe–XIXe siècles. Actes du colloque de Paris, le 24–26 mai 1984, organisé par l'Université Paris VII–C.N.R.S.* Recueillis et présentés par Nicolas, Jean. Paris, 1985. 529–545.

1994 Pertué, Michel: Les projets constitutionnels de 1793. In: *Révolution et République. L'exception française. Actes du Colloque de l'Université de Paris-I*. Sous la direction de Vovelle, Michel. Paris, 1994. 174–200.

Rosanvallon

1992 Rosanvallon, Pierre: *Le sacre du citoyen. Histoire du suffrage universelle en France*. Paris, 1992.

1997 Rosanvallon, Pierre: *Le peuple introuvable, histoire de la représentation en France*. Paris, 1997.

2003 Rosanvallon, Pierre: *La démocratie inachevée. Histoire de la souveraineté du peuple en France*. Paris, 2003.

Rudé

1982 Rudé, George: *La foule dans la Révolution française*. Paris, 1982.

Soboul

1968 Soboul, Albert: *Les sans-culottes parisiens en l'an II. Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire (1793–1794)*. Paris, 1968.

1979 Soboul, Albert: Démocratie représentative ou démocratie directe. L'exemple de la démocratie populaire en l'an II. In: *Raisons présentes*, 49. (1979) 15–31.

1983 Soboul, Albert: *Népi mozgalom és forradalmi kormány Franciaországban 1793–1794*. Bp., 1983.

1989 *Dictionnaire historique de la Révolution française*. Sous la direction de Soboul, Albert. Paris, 1989.

Tonnesson

1959 Tonnesson, Kare D.: *La défaite des sans-culottes. Mouvement populaire et réaction bourgeoise en l'an III*. Paris, 1959.

Viola

1973 Viola, Paolo: Sur le mouvement populaire parisien de février–mars 1793. In: *Annales historiques de la Révolution française*, 214. (1973) 503–518.

Vovelle

1985 Vovelle, Michel: *La mentalité révolutionnaire. Société et mentalités sous la Révolution française*. Paris, 1985.

1993 Vovelle, Michel: *La découverte de la politique. Géopolitique de la Révolution française*. Paris, 1993.

GÁBOR BALÁZS

“THE PEOPLE ARE GOOD, THEIR REPRESENTATIVES ARE CORRUPTIBLE”

ON THE FRENCH CONSTITUTION OF 1793

Although the details of the 1793 “Jacobin” constitution are more or less unknown even to the public of historians, this document has been the subject of the most sharply conflicting opinions since its birth. It is seen by some as essentially a kind of forerunner of the “Stalinist” constitution: created by a dictatorial regime, it was built on principles and contained procedures that were most often flouted by its creators. Its critics argue that the referendum to adopt it was a massive manipulation and that it was ultimately not implemented, and so on. There are even those who consider it to be the most democratic constitution of the modern era and the first constitution based on full equality of citizenship. On the other hand, the debates on the Constitution in the spring of 1793 are considered by many specialists as perhaps the most innovative period of political thought in the Revolution. Its still-prevalent nimbus needs to be explained, as well as its contemptuous dismissal. This is what this paper will attempt to do.

